

AGOP KÖÇEOĞLU:
BİR ERMENİ SARRAFIN TEREKESİNDEN
OKUNANLAR VE OKUNAMAYANLAR*

Gökçen COŞKUN ALBAYRAK**

ÖZET

Bu çalışma bir esnaf grubu olarak sarraflar, sarrafların girdikleri parasal ilişkiler ve prosedürlerden ziyade, 19. yüzyılda Osmanlı sultanlarına, valide sultanlara, hanedan ve saray mensuplarına borç vermiş, onların yaşam standartlarını sürdürmeleri için gerekli lüks malları temin etmiş ve aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin ilk bankalarından birinin kurucuları arasında yer almış bir Galata bankeri olan Agop Köçeoğlu'nun terekesinden hareketle sarraflara ve sarraflığın oluşturduğu iktisadi ilişki ağlarına bakmayı amaçlamaktadır. Makalenin bir başka amacı da 19. yüzyıl Osmanlı para ve finans dünyasında hatırı sayılan bir sarrafın terekesinin, sarrafın sahip olduğu serveti yansıtıp yansıtmadığını tartışmaktır. Tereke kayıtları Osmanlı sosyal ve iktisadi hayatı hakkında çok değerli veriler içermektedir. Yüzyıllar önce yaşamış insanların sahip olduğu eşyaların bilgisine ulaşmak bilhassa maddi kültür ve tüketim konularına ilgi duyan araştırmacıyı heyecanlandırmaya yetiyor. Ancak bunlarla yetinmeyen iktisat tarihçilerinin tereke defterlerinden bir diğer beklentisi, ölen kişinin gelir düzeyi ve serveti hakkında fikir sahibi olmak. Tam da bu noktada elimizdeki sarraf terekesi gerçek serveti yansıtılabile kabiliyeti açısından ele alınmış, terekenin bize sunduğu parasal büyüklük ile sarrafın içinde bulunduğu ilişkiler ağının parasal büyüklüğü karşılaştırılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler

Agop Köçeoğlu, Sarraf, Tereke, Servet.

* Makalenin geliş tarihi: 16.07.2018 / Kabul tarihi: 25.04.2019

** Dr.Öğr.Üyesi, Marmara Üniversitesi İktisat Fakültesi, gokcenca@marmara.edu.tr
(<https://orcid.org/0000-0001-9082-8546>)

Osmanlı Ekonomisinde Sarraflık ve Ermeni Sarraflar

Osmanlı ekonomisinde sarraflık kurumunun¹ izleri 15. yüzyıla kadar uzanmaktadır. İlk zamanlarda çok sayıda farklı madeni paranın kullanılıyor olması bu paraların alım satımını yapan ve paralar arasındaki fiyat farkından yararlanan bir grubu ortaya çıkarmıştır. Sarrafların Osmanlı iktisat sistemi içindeki rolleri zamanla bu kapsamı aşmış, en geniş haliyle para alım satımı, para nakli ve muhafazası, gayrimenkul alım satımına aracılık etme, para vakıfları ve eytam idareleri gibi devlet kurumlarının ve özel şahısların paralarını işletme, devlet adamlarının finansal işlerini yürütme, iltizam sisteminin finansmanı ve mukataaların emaneten işletilmeleri sürecindeki pozisyonları, devlet adamlarına ve 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren hazineye borç verme gibi oldukça geniş bir alana yayılmıştır². Sıralanan fonksiyonları dikkate alındığında sarrafların -bilhassa bankacılık ve modern finans kurumlarının henüz oluşmadığı bir ekonomik yapıda- bir taraftan kamu borçlanmasında bir taraftan da devlet adamları ve saray çevresinin şahsi borçlanmalarında önemli bir paya sahip oldukları anlaşılmaktadır. Sarrafların Osmanlı ekonomik hayatındaki önemleri faaliyetlerinin tamamen yasaklandığı 1916 yılına kadar -kesintilere uğramakla beraber- neredeyse artarak devam etmiştir. Bilhassa 19. yüzyılın ikinci yarısında devlet maliyesinin girdiği darboğaz, içinden çıkılmaz hale gelen dış borçlanma süreci İstanbul'un "Sarrafoli" olarak adlandırılması talebine dahi sebep olmuştur³.

Gayrimüslim Osmanlı sarraflarını inceleyen Onnik Jamgoçyan yukarıda yapılan sarraf tanımına ilaveten sarrafları "altınla uğraşmanın kendisine

¹ "Kurum" ifadesi kurumsal iktisadın kurum tanımı doğrultusunda kullanılmıştır. Kurumlar, bir toplumda oynanan oyunun kurallarıdır. Burada kurum kavramı ile kastedilen herhangi bir kuruluş ya da organizasyon olmayıp, sarraflık faaliyetlerinin kendisidir. Kurumsal iktisatta kurum tanımı için bkz. Douglass C. North, *Kurumlar, Kurumsal Değişim ve Ekonomik Performans*, çev. Gül Çağalalı Güven, İstanbul 2002.

² Ali Akyıldız, "Sarraflık", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2009, 36, 163.

³ Ali Akyıldız, "Sarraflık", 165.

mücevheratçı ve kuyumcu vasfı kazandırdığı bir adam"⁴ olarak nitelendirmiştir. Sarraflık hiyerarşisinin en tepesindeki sarrafbaşları ise saray ve Bâbîâli ile ilişki içinde olup; "... 'Devlet ticareti' yapar, miri imalathanelerin ve Tersane'nin ihtiyaçlarını karşılar; para, hammadde, gıda malzemeleri, lüks nesnelere, giysiler, kumaşlar ve ipekliler temin ederek hükümdarların yaşam tarzlarını sürdürmelerini sağlardı. Bu sarrafbaşı ve bezirgânbaşlar diğer taraftan bazen ihracı yasaklanmış malların tekeline ellerinde tutarak bazı yerel ürünlerin alım satımını da organize ederlerdi. Onların piyasaya sürülen bazı malların alım satımında öncelikleri vardı."⁵ şeklinde anlatılmaktadır. Şevket Pamuk ise Udovitch'in Ortaçağ İslam toplumlarındaki sarraflar için kullandığı "Bankasız Bankerler" tabirinin, Galata Bankerleri olarak anılan grubun 1840 öncesindeki faaliyetleri için rahatlıkla kullanılabileceğine dikkat çekmektedir⁶.

Osmanlı başkenti devletin mali merkezi olması hasebiyle sarraflık kurumunun da merkezi idi. Literatürde mevcut çalışmalar göstermektedir ki, İstanbul sarrafları -mali güçleri ve devlet ve saray ile olan ilişkileri nedeniyle- Osmanlı topraklarındaki diğer sarraflardan ayrı ele alınmayı gerektirmektedir. İstanbul sarraf esnafı ilk defa 1691 yılında gedik verilerek teşkilatlandırılmıştır⁷. 1860'da tüm esnaf gediklerinin kaldırılmasına kadar gedikli bir esnaf zümresi olan sarraflar, Tanzimat döneminde önce 1840'da iltizam sisteminin kaldırılması problemi ile karşı karşıya kalmış, ancak iki yıl sonra tekrar iltizama dönülünce bu defa devlet tarafından kurulan ve 1842 ile 1852 yılları arasında kısa süreli faaliyet gösterecek olan Anadolu ve Rumeli

⁴ Onnik Jamgoçyan, *Osmanlı İmparatorluğunda Sarraflık Rumlar, Museviler, Frenkler, Ermeniler (1650-1850)*, çev. Erol Üyepazarcı, İstanbul 2017, 26.

⁵ Onnik Jamgoçyan, a.g.e., 31. Sarrafbaşı, bezirganbaşı, kuyumcubaşı veya mücevhercibaşılık makamında bulunanlar sarayın Bîrun denilen dış hizmetliler grubuna dahil görevlilerdi. Özel prensiplere göre tayin ve terfi edilen bu kişiler asıl olarak sarayın ve saray halkının tedarikçisi olan esnaf gruplarının saraydaki en üst temsilcileridir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Abdülkadir Özcan, "Bîrun", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1992, 6, 205; Mehmet İpşirli, "Bezirgan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1992, 6, 103-104.

⁶ Şevket Pamuk, *Osmanlı Devletinin İç Borçlanma Kurumlarının Evrimi, 1600-1850, Osmanlı Maliyesi:Kurumlar ve Bütçeler 1*, haz. Mehmet Genç - Erol Özvar, İstanbul 2006, 35.

⁷ Ömerül Faruk Bölükbaşı, "İstanbul Sarrafları (1691-1835)", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 30, İstanbul 2014, 24.

Kumpanyaları adı altında teşkilatlandırılmışlardır⁸. 19. yüzyılın ikinci yarısı gerek dış borçlanma sürecinin başlaması gerekse bankalar gibi kredi kurumlarının yaygınlaşmasıyla sarraflar için yeni bir dönem olmuştur. Ancak bu dönemde bankacılık sistemine dahil olmayan sarrafların - İstanbul'da ya da taşrada- faaliyetlerine nasıl devam ettikleri sorusu araştırmacıların şimdiye kadar pek ilgi göstermedikleri bir mevzu olarak karşımızda durmaktadır.

İstanbul sarrafları genellikle devletin gayrimüslim unsurları olan Yahudi, Rum ve Ermenilerden olurdu. Yavuz Cezar Osmanlı arşiv evraklarında karşılaştığı önemli sarrafların genellikle Yahudi ve Ermeni olduklarını dile getirir. 16. yüzyıldan sonra erken dönemlerde ön planda olan Yahudi sarrafların önemi azalırken Rum ve Ermeni sarrafların güçlerinin arttığını iddia eder⁹. Rum sarrafların itibar kaybı Cezar'a göre Rum isyanları ve Mora'nın bağımsızlık kazanmasından kaynaklanır ki, bu durum Ermeni sarrafların gücünü ve etkinliğini artırmıştır. Yahudi sarrafların gözden düşmesinde ise şüphesiz 1692-1762 yılları arasında Musevilerin tekelinde olan Darphane "*ifraz-ı tizab ve kal-i sim mukataası*"nın işletmesi ve ifrazcılılık görevinin 1762'de Ermeni Düzoğulları'na verilmesinin payı büyüktür. Musevi idarecilerin bu görevden uzaklaştırılmalarının sebebi son dönemde mukataanın idaresinde ortaya çıkan yolsuzluklar ve kargaşadır¹⁰. 18. yüzyıla gelindiğinde ise Ermeni sarrafların ağırlığı artacak, bu yüzyılda yalnız bir Rum ve bir Musevi sarraf haricinde sarrafbaşılık ve bezirgânbaşılık vazifeleri Ermenilerde kalacak, devlet ve saray erkanının sarraflıkları da neredeyse Ermenilerin tekeline geçecektir¹¹. Ancak Ömerül Faruk Bölükbaşı'nın Osmanlı Devleti'nin 1691-1835 yılları arasında sarrafların

⁸ Araks Şahiner, "The Sarrafs of Istanbul: Financiers of the Empire", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Boğaziçi Üniversitesi 1995, 47-55, 86.

⁹ Yavuz Cezar, "18. ve 19. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Sarraflar", *Gülten Kazgan 'a Armağan Türkiye Ekonomisi* (haz. L.Hilal Akgül - Fahri Aral), İstanbul 2004, 180-181.

¹⁰ Ömerül Faruk Bölükbaşı, *18. Yüzyılın İkinci Yarısında Darbhâne-i Âmiri*, İstanbul 2013, 56-57. Jamgoçyan ise Yahudilerin itibar kaybetmelerinin 1758'de Darbhane-i Amire'den, 1769'da Mısır gümrüğünden uzaklaştırılmaları ile kesinlik kazandığını ama asıl kopuşun 1826'da yeniçeri ocağının kaldırılmasıyla yaşandığını belirtmektedir. Yeniçerilerle olan yakın ilişkileri "yeniçerilerin sarrafları" olarak bilinen Yahudileri de gözden düşürmüştür. Ayrıntılı bilgi için bkz. Jamgoçyan, *a.g.e.*, 54-61.

¹¹ Onnik Jamgoçyan, *a.g.e.*, 145, 178-179.

denetlenmesine yönelik olarak oluşturduğu sarraf listelerini incelediği çalışması sarrafların dini-etnik kimlikleri hakkında en kesin bilgileri içermektedir. Bahsi geçen listeler Ermenilerin Rum isyanının öncesinde de İstanbul sarrafları arasında ezici bir çoğunluğa sahip olduklarını göstermektedir¹². Ermeni sarrafların Osmanlı mali sistemi içindeki ağırlıkları şüphesiz Darphane'nin üst yönetiminde uzun süre devam eden etkinlikleri ile alakalıdır¹³.

¹² Ömerül Faruk Bölükbaşı, "İstanbul Sarrafları (1691-1835)", 32-33. Bahsi geçen listeler devletin sarraf esnafına yönelik olarak uyguladığı nizam verme işlemi esnasında tutulan kayıtlardır. Devlet bu işlem esnasında sarrafları denetlemekte, usulsüzlük yapanların gediklerini iptal etmekte, gediksiz sarraflık yapanların dükkanlarını kapatmakta, gedik verilecek sarrafları belirlemekte, gedik alan sarrafların isimlerini, dükkân veya odalarının yerini, varsa ortaklıklarını ve bazen de kefillerini maliye defterlerine kaydetmekteydi (Bölükbaşı, "İstanbul Sarrafları (1691-1835)", 21).

¹³ Birçok çalışmada Darphane emini veyahut yöneticisi olarak lanse edilen Ermeni sarrafların Darphane bürokrasisi içerisindeki yerlerinin tespitinde hatalar bulunduğunu dile getiren Ömerül Faruk Bölükbaşı'nın bu konuya ilişkin ayrıntılı açıklamalarına bakmak gerekmektedir: "Osmanlı bürokrasisinin önemli mansıplarından biri olmasına ve bu mansıba atanan kişilerin kimliğinin tespiti çok kolay olmasına rağmen literatürde darphane emininin kimliğine ilişkin bir takım yanlış bilgiler ve değerlendirmeler vardır. Osmanlı bürokrasisine mensup profesyonel bürokratların darphanedeki gücü ve etkinliğini bilmeyen bazı kişilerce kaleme alınmış eserlerde, darphane emininin darphanedeki rolü ve etkinliği yok sayılmıştır. Darphane ifrazcıbaşısı, yanlış birtakım değerlendirmelerle darphanenin en üst âmiriyimşi gibi bir yargıya varılmış, eminin varlığı, daha doğrusu Osmanlı bürokrasisine mensup profesyonel bürokratların darphane idaresindeki rolleri gözden kaçırılmıştır..." (Bölükbaşı, 18. Yüzyılın İkinci Yarısında Darbhâne-i Âmire, 32). "İfrazcıbaşı ve eminin karıştırılmasının başlıca sebebi Ermenice literatürde yer alan ve dönemin Ermeni tarihçilerince kaleme alınmış bazı eserlerdir. Aslında çok kıymetli bilgiler içeren bu eserleri kaleme alan Ermeni müellifler, hem darphanenin dâhili durumuna ve hem de 18. yüzyıl Osmanlı bürokrasisinin çalışma sistemine yeterince vâkıf değillerdi. Bu nedenle ciddi hatalara düştüler. Bu yanlış değerlendirmeler bazen öyle hatalı sonuçlar vermektedir ki, bu durum darphane nâzırıyla ifrazcıbaşının karıştırılmasına, darphanenin tamamen ifrazcıbaşı ve ekibinin kontrolünde olduğuna inanılmasına yol açmaktadır. Bu yanlışlara yol açan başlıca faktörlerden biri Darbhâne-i Âmire'nin 18. yüzyıl sonlarında yaşadığı dönüşüm sonucunda darphane emininin para darbu dışındaki işlerle de uğraşmak zorunda kalması ve ifrazcıbaşının para darbındaki rolünün ağırlık kazanmasıdır. Para darbındaki rolü 19. yüzyıl başlarından itibaren giderek artan ifrazcıbaşı veya mübayaacıya 3 Mart 1850 tarihinden itibaren Meskûkât Müdürü denmeye başlandı; müdürlüğe de Düzoğlu Hoca Mihran getirildi..." (Ömerül Faruk Bölükbaşı, 18. Yüzyılın İkinci Yarısında Darbhâne-i Âmire, 54-55).

Ermeni sarrafların giderek güçlenmeleri hakkında Jamgoçyan'ın öne sürdüğü en önemli sebep Ermenilerin sahip olduğu servettir. Yazar İstanbul azınlıkları içinde en zengin ve nüfusça en fazla olanların Ermeniler olduğunu ileri sürer¹⁴. Bu iddia her ne kadar sorgulanmaya açıksa da Ermeni milletinin Osmanlı dışında da büyük bir ticaret ağına dahil olmalarının etkisi muhakkaktır.

Tanzimat'ın ilanı ile başlayan değişim/dönüşüm süreci şüphesiz Osmanlı iktisadi ve mali sistemi içindeki pek çok kurum gibi sarraflık kurumunun geleneksel yapılanması, aktörleri ve işlevinin değişimine sebep olmuştur. Klasik Osmanlı mali sisteminin önemli bir unsuru olan sarrafların kaderini belirleyen bir başka dönüm noktası ise dış borçlanma sürecinin başlamasıdır. Tanzimat'tan sonra mali teşkilatlanmadaki değişim ve bankacılığın kurumsallaşma süreci sarrafların mali sistem içindeki önemlerini nispeten yitirmelerine yol açacaktır¹⁵.

Jamgoçyan'a göre 19. yüzyılın ortasında dış borçlanma sürecinin başlaması, büyük sarrafların sonu olmuştur¹⁶. Ama bu sarraflığın ya da sarrafların tamamen ortadan kalktığı anlamına gelmemektedir. Yalnızca bir dönemin büyük servetlere sahip olmuş sarraflarının karatında sarraflara rastlanmaz artık. Bu büyük sarraflardan sonra böylesine varlıklı Ermeni

¹⁴ Onnik Jamgoçyan, *a.g.e.*, 32. Yazar burada tezlerini destekleyecek mahiyette Niyazi Berkes'e başvurur ancak Niyazi Berkes de Ermeni sarraflara dair gözlemlerini kimliği hakkında bilgi vermediği bir İngiliz gözlemciye dayandırmaktadır: "... XVIII. yüzyıl sonunda mültezim ve sarrafi çalışmasını gözü ile gören bir İngiliz gözlemci bize şu satırlarla çok iyi anlatıyor: 'İmparatorluğun en zengin ve ticaretçi halkı Ermenilerdir. Bunlar, servetleri ile Bâbîâlî'nin elde edebileceği en emin garantilerdi. Türkçe bilmeleri, ticaretin bütün inceliklerinden anlamaları sayesinde, reaya olmakla beraber, kendilerini bir paşaya en faal, en kabiliyetli iş adamı, sağlam bir banker, uysal bir alacaklı olarak gösterebiliyorlardı. Gelirler çok defa ayn halinde toplandığından Ermenilerin tüccarlık tarafı, bankerlik tarafına eklenir, onları en faydalı bir unsur yapar; kendilerine hızla servet yağma imkanlarını sağlar. Bu çeşit ticareti yapmak için hayli sermaye lazımdır. Türkiye'de paşa sayısı kadar Ermeni sarraf vardır..." devam eden satırlarda aynı gözlemci Ermeni sarrafları "yağmacı güruh" içinde zikretmektedir, bkz. Niyazi Berkes, *Türkiye İktisat Tarihi*, İstanbul 2013, 296-297. Berkes çalışmasının bir başka yerinde Ermeniler'in "... yalnız Osmanlı ülkelerinde değil, Doğu'da Hindistan ve İran'dan, Batı'da Polonya'ya kadar geniş bir alanda bir süre önemli bir sarraflık unsuru ..." olduklarını dile getirmektedir (Berkes, *a.g.e.*, 214).

¹⁵ Yavuz Cezar, *a.g.m.*, 207.

¹⁶ Onnik Jamgoçyan, *a.g.e.*, 109-110.

sarrafların olamayışını Jamgoçyan Osmanlı dışındaki Yeni Culfa merkezli Ermeni ticaret ağının zayıflamasına bağlar. Bunun sebebi ise Hindistan'da Babür İmparatorluğu'nun yıkılması, 1740'tan sonra Nadir Şah iktidarı ile Ermenilere karşı tavrın değişmesidir¹⁷. Osmanlı-İran-Hindistan ve hatta Çin hattındaki ticarete Ermenilerin etkisini kaybetmesi şüphesiz bu ticaret ağına dahil olan İstanbul'daki Ermeni sermayesini de olumsuz etkilemiştir. Ermenilerin bu hattaki ağırlıklarını kaybetmelerinin yanı sıra dünya ticaret yollarında yaşanan değişim de kervan ticaretine dayanan bu hattı oldukça zayıflatmıştı. Hindistan'ın büyük tüccarları artık mallarını deniz yolu ile taşıyordu, yalnızca İran Ermenileri değil, Venedik ve Amsterdam'da da Ermeni tüccarlar önemini yitirmişti¹⁸.

Tanzimat'ın ilanından sonra sarrafbaşılık ve bezirgânbaşılık kurumları Tanzimat'tan önceki fonksiyonlarını ve etkinliklerini kaybettiler. Bu kurumların fonksiyonlarını kaybetmeleri bu pozisyonlarda bulunan sarrafların da mali güçlerini kaybetmeleri anlamına geliyordu. Bu dönemin önemli sarrafları arasında Manuk Bey Mirzayan (Alemdar Mustafa Paşa'nın sarrafı), Mıgırđıç Cezayirliyan (Mustafa Reşit Paşa'nın sarrafı) gibi istisnaların yanında Jamgoçyan'ın "hükümet bankerleri" olarak nitelendirdiği Rum Teodoraki Baltazzi ve Yorgo Zarifi, Yahudi Comondo ve Fransız Alléon, Ermeni Allahverdiyan, Tıngır, Mikael Pişmişyan, Misak Misakyan ve Agop Köçeoğlu'nu zikretmek gerekmektedir¹⁹. Jamgoçyan 19. yüzyılın ikinci yarısındaki Ermeni sarrafları "babalarının gölgesinde kalan

¹⁷ Onnik Jamgoçyan, *a.g.e.*, 163. Yeni Culfa Ermenilerini Ortadoğu merkezli istisnai ticaret şebekelerinden biri olarak nitelendiren Timur Kuran bu ticaret ağının Hindistan ve İran'daki parlak dönemlerinin 18. yüzyılın ortalarında İngiliz ticari atılımları karşısında son bulduğunu belirtir, bkz. Timur Kuran, *Yollar Ayrılırken: Ortadoğu'nun Geri Kalma Sürecinde İslam Hukukunun Rolü*, İstanbul 2012, 344. Ermeni tüccarların Asya ve Avrupa arasında kurdukları ticaret ağları ve Yeni Culfa'nın ortaya çıkışı için bkz. Philip D. Curtin, *Kültürler Arası Ticaret*, İstanbul 2008, 225-258.

¹⁸ Onnik Jamgoçyan, *a.g.e.*, 164. Ermenilerin ticaret ağları hakkında yakın tarihteki çalışmalara örnek olarak bkz. Sebouh Aslanian, *From the Indian Ocean to the Mediterranean: The Global Trade Networks of Armenian Merchants from New Julfa*, Berkeley 2011, Bedross Der Matossian, "The Armenian Commercial Houses and Merchant Networks in the 19th Century Ottoman Empire", *TURCICA*, 39, Güz 2007, ss.147-174. Ayrıca Osmanlı tebaası olan Ermeni tüccarların Ankara ve İzmir'den Amsterdam'a uzanan Türk tiftiği ticaretindeki etkinlikleri için bkz. İsmail Hakkı Kadı, *Ottoman and Dutch Merchants in the Eighteenth Century*, Leiden-Boston 2012, 198-234.

¹⁹ Onnik Jamgoçyan, *a.g.e.*, 34.

çocuklar” olarak nitelendiriliyor²⁰. Kendilerinden öncekilerin sermaye birikimine ulaşma şansı olmayan bu çocukların en önemli amaçları bürokrasi içinde yer edinmek, şeref ve madalya peşinde koşmak olmuştur.

Agop Köçeoğlu Kimdir?

1823’de İstanbul’da doğan²¹ Agop Köçeoğlu, 1893’te İstanbul’da hayatını kaybetmiştir. Agop Köçeoğlu Katolik Ermeni cemaatine mensuptu. Köçeoğlu’nun terekesinde yer alan bilgilere göre babası Andon, dedesi ise kendisi ile aynı adı taşıyan Agop Köçeoğlu’dur²². Agop Köçeoğlu’nun Oseb, Bogos ve Petrak adında üç erkek ve Sofi²³ adında bir kızkardeşi vardı²⁴.

Eşi, İstapan kızı Eliza Hanım’dır. Eliza Köçeoğlu’nun kızlık soyadı Kurtiyan’dır. 1865’te 15 yaşında iken Agop Köçeoğlu ile evlenmiş, Agop

²⁰ Onnik Jamgoçyan, *a.g.e.*, 171.

²¹ Katolik Ermenilerin 1828’de İstanbul’dan sürülmeleri hadisesinde hazırlanan listelerde evin en küçük oğlu olan Agop’un beş yaşında olduğu belirtilmiştir, bkz. Kemal Beydilli, *II.Mahmud Devri’nde Katolik Ermeni Cemaati ve Kilisesi’nin Tanınması (1830)*, yay. Şinasi Tekin, Gönül Alpay Tekin, Cambridge-Massachusetts 1995, 101. Pamukciyan, Köçeoğlu’nun doğum tarihinin 1820 olduğunu ileri sürer, bkz. Kevork Pamukciyan, *Ermeni Kaynaklarından Tarihe Katkılar-IV Biyografileriyle Ermeniler*, İstanbul 2003, 276. Çarkçıyan ise Agop Köçeoğlu’nun doğum yılını 1822, ölüm tarihini ise 1882 olarak verir, bkz. Y. Gamidas Çarkçıyan, *Türk Devleti Hizmetindeki Ermeniler*, İstanbul 2016, 217.

²² Şer’iyye Sicilleri Arşivi, Kısmet-i Askeriye Mahkemesi, nr. 1940, ss.76-77. Araştırmacı yazar mimar Arif Atılğan Osmanlı’da Köçeoğlu soyadının ilk olarak 1800’lü yılların başlarında dikkat çektiğini belirtmektedir: “Kafkasya’da yaşayan Andon Köçeoğlu (1773-1832) ailesiyle önce Artvin’e, sonra İstanbul’a gelmiş, Padişah II. Mahmud ile dostluk kurarak sarayla ilişkisini başlatmıştır. Andon Köçeoğlu’nun Hovsep (1808-1883) ve Agop (1818-1893) isimli oğulları olmuştur. ...” Bkz. Arif Atılğan, “Acıbadem’de Köçeoğlu Köşkleri”, *Acıbadem Dergisi*, Sayı 58, 2017, s.34. <http://www.acıbademdergisi.com/2017/sayi58/files/assets/basic-html/page-36.html> (3 Mart 2018)

²³ Sofi Köçeoğlu’ndan Münevver Ayaşlı kızı olarak bahsetse de, varisler arasında yer almayan Sofi Köçeoğlu’nun Agop Köçeoğlu’nun kızkardeşi olması gerekir, bkz. Münevver Ayaşlı, *Dersaadet*, İstanbul 2002, 71-75 ve Melike Oktay, “19. Yüzyılda Bir Galata Bankeri: Köçeoğlu Agop Efendi”, *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Marmara Üniversitesi 2004, 54.

²⁴ BOA., Y.PRK.ML, nr. 4-47 (1300 Z 29 / 31 Ekim 1833) ve BOA., Y.EE, nr. 55-93 (1291 B 24 / 6 Eylül 1874).

Köçeoğlu'na ait şapelde gerçekleşen törende nikahlarını Venedik'ten gelen büyük din alimi Manuel Kaçuni kıymıştır²⁵. Sarraflar kendi cemaatlerinden kadınlarla evleniyorlar ve karışık evlilikler asla tasvip edilmiyordu. Katolik Ermeni sarrafların daha çok, kendi aralarında da evlilik bağı kurmuş olan, Düzyan ve Tıngır ailelerinin etrafında yoğunlaştığı bilinmektedir²⁶. Kurtiyan ailesinin sarraflıkla ilgisi tespit edilememiştir, ancak ailedeki diğer evlilikler dikkate alındığında bu ihtimal güçlenmektedir.

Eliza Hanım ile evliliklerinden Andon Vahan ve Aram adında iki erkek çocukları, Estina, Bercuhi ve Nazlı adında üç kız çocukları dünyaya gelmiştir²⁷. Agop Köçeoğlu'nun oğullarından Aram Köçeoğlu'na dair elle tutulur bir bilgiye sahip değiliz. Ancak Andon Bey ismine, devlet memuru olması nedeniyle, arşiv kayıtlarında rastlıyoruz. 1900'lerin başında Rüsumat Emaneti'nde müfettiş olan Andon Köçeoğlu'nun 1902'de müfettişlik maaşıyla Cemiyet-i Rüsûmiye azalığına tayin edildiğini, birkaç yıl içinde maaşına zam yapılan Andon Bey'in 1905'te bir derece ile taltif edildiğini biliyoruz. Ancak 1910 yılına ait bir evraktan Divan-ı Harbi-i Örfi kararı ile Andon Bey'in sürgün edildiğini, 1915 tarihli bir başka belgeden ise İsviçre'de sürgünde olduğunu öğrenmekteyiz²⁸. Pamukciyan'a göre Andon Bey'in doğum tarihi 1866 ölümü ise 1933'tür²⁹

Kızları ile ilgili bilgimiz ise oldukça sınırlıdır. Çarkçıyan, Agop Köçeoğlu'nun kızı Nazlı Hanım'ın Atina İtalyan elçiliği başkatibi Korinaldi ile evlendiğini belirtir³⁰. Estina Hanım ise evlendikten sonra Gümüşgerdan soyadını almıştır³¹.

²⁵ Onnik Jamgoçyan, *a.g.e.*, 127.

²⁶ Onnik Jamgoçyan, *a.g.e.*, 122.

²⁷ Şer'iyeye Sicilleri Arşivi, Kısmet-i Askeriye Mahkemesi, nr. 1940, s.76-77.

²⁸ BOA., BEO, nr. 1007-75487 (1315 R 16/ 14 Eylül 1897); BEO, nr. 1774-133012 (1319 N 25 / 5 Ocak 1902); İ.TAL, nr. 372-48 (1323 B 07/ 7 Eylül 1905); ŞD, nr. 75-19 (1328 Ş 28/ 4 Eylül 1910); HR.İD, nr. 105-21 (1915 11 27).

²⁹ Kevork Pamukciyan, *a.g.e.*, 276.

³⁰ Y. Gamidas Çarkçıyan, *a.g.e.*, 217.

³¹ BOA., BEO, nr. 1290-96684 (1316 Za 23 / 4 Nisan 1899).

Agop Köçeoğlu Bir Sarraf Ailesine mi Mensuptur?

Sarraflık bazı ailelerde babadan oğula geçen bir meslek olarak devam etmiştir³². Köçeoğlu ailesinin padişahın hizmetinde bir sarraf ailesi olduğunu Agop Köçeoğlu'nun kendi ifadelerinden anlıyoruz. Sultan II. Abdülhamid'e 1876 yılında alacakları hakkında kurulacak komisyonla ilgili bir arzuhal takdim eden Köçeoğlu, dedelerinin ve babasının da sarayın hizmetinde bulunmuş olduklarını, sultanın babasının da onları kulluklarından mahrum etmeyerek istihdam ettiğini, ailesinin sultana, sultanın babasına, validesine, erkek kardeşine ve tüm saltanat ailesine hizmet ettiklerini bilhassa belirtmektedir³³. Ancak buna rağmen Osmanlı arşivindeki belgeler ve ikincil kaynaklar Köçeoğlu ailesinin önceki kuşaklarına dair ayrıntılı bilgi vermekten uzaktır. Osmanlı Devleti'nin tuttuğu sarraf listelerinde de ne yazık ki aile adları yer almamakta olup, olanlar içinde de Köçeoğlu adına rastlanmamıştır³⁴.

Bu çalışmada sıklıkla başvuru yaptığımız, yakın zamanda dilimize kazandırılan "Osmanlı İmparatorluğunda Sarraflık Rumlar, Museviler, Frenkler, Ermeniler (1650-1850)" adlı eserinde Osmanlı'da sarraflığa ve Ermeni sarraflara farklı bir açıdan yaklaşan Onnik Jamgoçyan'ın tespitleri çalışmamızın seyri açısından belirleyici olmuştur. Ermenice kaynakları ve özel arşivleri kullanan ve Ermeni sarraflara yoğunlaşan çalışmalar içinde Jamgoçyan, bize Köçeoğlu ailesinin Agop Köçeoğlu'ndan önce de sarraflık ile uğraşan bir aile olduğuna dair önemli ipuçları veren neredeyse tek kaynaktır.

Jamgoçyan'ın sarraflık yapan Köçeoğulları'na dair verdiği en erken tarihli örnek Devlet Köçeoğlu'dur. Jamgoçyan'ın iddiasına göre önemli şal tüccarları arasında adı geçen Devlet Köçeoğlu 1800'de Kaptan-ı Derya'ya saray ve imparatorluk gemileri için 2,5 milyon kuruşluk Keşmir şalı temin etmiştir³⁵.

³² Yavuz Cezar, *a.g.m.*, 181.

³³ BOA., Y.EE, nr. 54-10 (1293 Za 01/18 Kasım 1876).

³⁴ Köçeoğlu adı arşiv evraklarında Köçezade, Küçeoğlu, Köçeyan, Köçekoğlu, Göçeoğlu, Göçeoğlu, Güçeoğlu gibi farklı şekillerde yer almaktadır.

³⁵ Onnik Jamgoçyan, *ag.e.*, s.75. Jamgoçyan bu bilginin kaynağını ne yazık ki belirtmemektedir. Bu dönem III. Selim devri olup, Kaptan-ı derya Küçük Hüseyin Paşa'dır. Ancak yapılan arşiv taramalarında Devlet Köçeoğlu ismine ve bu alışverişi

Jamgoçyan'a göre Köçeoğlu ailesinin padişahlara sarraflık yapan isimlerinden biri Bedros Köçeoğlu'dur. Bedros'un, II. Mahmud'un sarrafı, Darphane ifrazcıbaşısı ve 1830'da Sarayın mücevhercibaşısı olduğu ileri sürülmektedir³⁶. Ancak Bölükbaşı'nın Darphane kayıtlarına dayanan çalışmalarında bu dönemdeki ifrazcıbaşılar arasında böyle bir isme rastlanmamıştır. 1820 yılına ait sarraf listesinin "önemli devlet adamlarının ve büyük vezirlerin hizmetinde müstahdem olan ve çeşitli hanlarda faaliyet gösteren sarraflardan muteber ve mütemevvil olanlarının listesi" kısmında yer alan Bedros isimli, gedikli bir sarraf bulunmaktadır. Bedros'un Artin isimli bir ortağı vardır ve Valide Han'da kayıtlı görünmektedir³⁷. 1824 listesinde ise Valide Han'da Uzun Artinoğlu Artin zimmi ile ortak olan bir sarraf Bedros kaydı daha bulunmaktadır³⁸. Ancak, mevcut bilgilerle bu kişinin Köçeoğlu Bedros olduğunu iddia etmek zor görünmektedir, çünkü 1835 listesinde Uzun Artinoğlu Artin'in ortağı görünmezken, yine Valide Han'da ortaksız faaliyet gösteren Kürkçühanlıoğlu Bedros zimmi adlı bir kayıt bulunmaktadır³⁹.

Jamgoçyan'da bahsi geçen bir diğer Köçeoğlu ise sarraf Artin Köçeoğlu'dur. İddiaya göre Artin Köçeoğlu, 1840-1853 yılları arasında Sultan Abdülmecid'in sarraflığını yapmıştır ve saraya şal temin eden kişi olarak

teyit edecek herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır. Oldukça yüksek bir bedelle alınan bu kumaşların gemilerde ne için kullanıldığı ise ayrı bir soru olarak karşımızda durmaktadır. Küçük Hüseyin Paşa'nın donanmaya ilişkin büyük masraflarla gerçekleştirdiği ıslahatları bilinse de, dönemin mali sıkıntıları bu alışverişi şüpheli hale getirmektedir. Küçük Hüseyin Paşa'nın donanmada yaptığı ıslahatların ayrıntıları için bkz. Nejat Göyünç, "Kapudan-ı Derya Küçük Hüseyin Paşa", *Tarih Dergisi*, 2 (1952), 48 ve Tuncay Zorlu, *Osmanlı ve Modernleşme III.Selim Dönemi Osmanlı Denizciliği*, İstanbul 2014. Keşmir şallarının denizcilikle bağlantısına dair ulaşılabilen tek dolaylı bilgi ise bahriye askerlerinin başlarına ve bellerine şal bağlama gelenekleridir. Reşad Ekrem Koçu'nun naklettiğine göre kalyoncular ve yelkenli gemiler devrinin bahriye askerleri kadimden beri başlarına şal saragelmişlerdir. Hatta II. Mahmud 1811'de kalyonculardan başkasının başlarına şal bağlamalarını yasaklamıştır, bkz. Reşad Ekrem Koçu, *Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, Ankara 1969, 214.

³⁶ Onnik Jamgoçyan, *a.g.e.*, 71.

³⁷ Ömerül Faruk Bölükbaşı, "İstanbul Sarrafları (1691-1835)", 78.

³⁸ Ömerül Faruk Bölükbaşı, "İstanbul Sarrafları (1691-1835)", 84.

³⁹ Ömerül Faruk Bölükbaşı, "İstanbul Sarrafları (1691-1835)", 87.

anılmaktadır⁴⁰. Artin Köçeoğlu ismine arşiv belgeleri arasında da rastlıyoruz. Artin Köçeoğlu'nun Abdülmecid'in baş ikbalinden olan alacağı'nın (260.546 kuruş) ödendiğine dair 1851 tarihli bir makbuzu "Harem-i Humayun Bezirgânu Köçekoğlu Artin" olarak imzaladığı görülmektedir⁴¹. Yavuz Cezar sarrafların, bilhassa sarayla ilişkili olanlarının, aynı zamanda bezirgân sıfatıyla anılan, büyük sermayelere sahip önemli ticaret adamları olduklarını belirtmektedir⁴². Mikail Efendi Köçeyan'ın oğlu olan Artin, Agop ve kardeşleri Oseb ve Bogos Köçeoğlu ile birlikte Çukacı Han'da kurdukları "Mücevherat ve zi-kıymet kumaş şirketi" dolayısıyla dikkatimizi çekmektedir. Şirketin müdürlüğünü yapan Artin Köçeoğlu ile Agop ve Bogos kardeşlerin yolu bir süre sonra ayrılmış, söz konusu şirket bu iki kardeşe devredilmiştir⁴³.

Sultan Abdülmecid döneminde saray ile ilişkili olan bir başka Köçeoğlu, Agop Köçeoğlu'nun erkek kardeşi Oseb'tir. Sultan Abdülmecid'in kızı Münire Sultan'ın ve saraydan bazı kadın efendilerin borçlu olduğu Oseb Köçeoğlu'nun⁴⁴ 1857 yılında dönemin meşhur banker ailesi Baltazzi ile de ortaklığı bulunduğu görülmektedir⁴⁵. Oseb Köçeoğlu'nun devletin ihtiyaç duyduğu bazı mefruşat ve çeşitli eşyanın satın alımı görevini yürütürken 1848 tarihinde bir arzuhal ile kendisinin bu vazifede istihdamının devamını ve bir miktar maaş bağlanmasını talep ettiğini ve talebinin onaylandığını görüyoruz⁴⁶.

⁴⁰ Le Courrier de Constantinople , sayı 88, 14 kasım 1846'dan aktaran Jamgoçyan, *a.g.e.*, 177.

⁴¹ TSMA.E, nr. 628-44 (1267 Z 17 / 13 Ekim 1851).

⁴² Yavuz Cezar, *a.g.m.*, ss.185-186.

⁴³ BOA., Y.EE, nr. 55-93 (1291 B 24 / 6 Eylül 1874). Artin Köçeoğlu hayatını kaybettiğinde altı çocuğu varis olarak görünmektedir. Oğulları Mikail, Kirkor, Zenob; kızları Terazun, Katanku, Soki. Terazun hanım Allahverdizade Kirkor, Katanku Hanım ise Kılıçzade Andon ile evlidir. Oğlu Kirkor'un ise Artin adında bir oğlu olduğu dikkat çekmektedir.

⁴⁴ BOA., A.MKT.MHM, nr. 240-79 (1279 Ra 26/21 Eylül 1862).

⁴⁵ Cem Çetin, "Baltazzi Ailesinin İktisadi Faaliyetleri ve Osmanlı Maliyesi ile İlişkileri", *Basılmamış Doktora Tezi*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 2009, s. 169.

⁴⁶ BOA, İ.DH, nr. 168-8897 (1264 R 23 / 29 Mart 1848).

Agop Köçeoğlu'nun bir diğer kardeşi Bogos da sarraflıkla meşgul olmaktadır⁴⁷. Yukarıda bahsi geçen şirkette Agop Köçeoğlu ile ortaklığı bulunan Bogos Köçeoğlu ile ilgili bilgiler sınırlıdır.

Agop Köçeoğlu'nun babası Andon Köçeoğlu ise Katolik cemaatinin önde gelenlerinden biridir⁴⁸. II. Mahmud döneminde Katolik Ermenilerin İstanbul'dan sürgün edilmeleri esnasında evleri satılan Ermeniler arasında Andon Köçeoğlu da bulunmaktadır⁴⁹. Sürgün edilen Katolik Ermenilerin bilgilerini içeren listelerde dört oğluyla birlikte yer alan Andon Köçeoğlu'nun mesleği "şalacı" olarak kaydedilmiştir⁵⁰. Baba Andon Köçeoğlu 1855 tarihli bir sukkada bu defa mültezim sıfatıyla karşımıza çıkmaktadır. Denizli Sancağı dahilindeki bazı kazaların vergi gelirlerinin Köçeoğlu Andon ile beraber üç kişiye ortaklaşa iltizama verildiği görülmektedir⁵¹.

18. yüzyılın son çeyreğinde İstanbul'daki Ermenilerin Katolikliğe meyletmelerinde gözle görülür bir artış olduğu bilinmektedir. Katolikliğe geçen Ermeniler içinde, aralarında sarrafların da bulunduğu, üst gelir grubuna mensup olanlar çoğunluktadır. Katolik sarraflar içinde 1780-81 yıllarında Patrik'in şikayeti neticesinde sürgüne uğrayan Tıngiroğlu ve Davidoğlu aileleri ilk dikkat çekenlerdir. Düzoğuları ve Bilezikcioğlu gibi Darphane'de görev almış Katolik Ermeni sarraf aileleri de bilinmektedir⁵². Jamgoçyan büyük banker ailelerinden gelen Katolik Ermeni din adamları arasında Ortaköy Antonius tarikatından Harutyun Köçeoğlu'nu da

⁴⁷ Melike Oktay'ın yüksek lisans tezinde yer alan Agop Köçeoğlu'nun babasının Bogos ve amcasının da kendisiyle aynı adı taşıyan Agop Köçeoğlu olduğu bilgisi yanlıştır. Bu bilgiye kaynaklık eden BOA Y.EE, nr. 54/149 künyeli evrakta Bogos Köçeoğlu'nun kızı Duruk Colla'nın babasının ölümünden sonra babası ve amcası Agop Köçeoğlu'nun şirket ortaklığından kaynaklı tüm alacak ve hak iddialarından vazgeçtiği görülmektedir, bkz. BOA, Y.EE, nr. 54/149 (1305 Ş 19/1 Mayıs 1888).

⁴⁸ Kemal Beydilli, *a.g.e.*, 34.

⁴⁹ Andon Köçeoğlu'nun Beyoğlu Tepebaşı'ndaki evi 1829'da 8.100 kuruşa, Abdullah Ağa bin Ali'ye satılmıştır. Satılan 52 evden 14'ünün değeri 5.000 kuruşun üzerinde olup, bunların içinde de yalnız 8'i 10.000 kuruş ve üzerinde bir fiyata satılmıştır. Bu durumda Andon Köçeoğlu'na ait evin ortalamanın üzerinde bir değere sahip olduğu görülmektedir, bkz. Beydilli, *a.g.e.*, 20.

⁵⁰ Kemal Beydilli, *a.g.e.*, 101. Aile sürgün edilmiş olsa bile muhtemelen diğer affedilenler gibi İstanbul'a geri dönmüştür.

⁵¹ BOA., A.MKT.UM, nr. 195-25 (1271 Ş 24 / 12 Mayıs 1855).

⁵² Kemal Beydilli, *a.g.e.*, 3, 4, 7.

zikrederek bir kez daha ailenin Katolik, banker/sarraf bir aile olarak anıldığına dikkat çekmektedir⁵³.

Köçeoğlu ailesinin Katolik Ermeni cemaati içinde saygın bir yere sahip olduğunun bir başka alameti, Agop Köçeoğlu'nun başkanlığını Aleksian Diran Bey'in yürüttüğü Doğu Ermeni Katolik Cemaati adlı meclisin onüç kurucu üyesinden biri olmasıdır. 1866'da Hasun'un Katolikos -Ermeni Katoliklerin en büyük ruhani lideri- ilan edilmesine karşı çıkan muhalif Katolik Ermeniler "Doğulu Katolikler" olarak bu meclisi kurdular. Meclisin kurucu üyelerinin oldukça nüfuzlu kişiler olduğunu belirten Çarkçıyan listeyi aynen şu sıralama ile aktarmaktadır: Göçezade (Köçeoğlu) Agop, Çamiç Ohannes, Davut Agop, Bedan Bey, Tokatlıyan Ohannes, Aznavur Serovpe, Mihran Düz Bey, Sakız Ohannes, Portukal Mikael, Güreğ Ohannes, Endazyan Ohannes ve Hurdacıyan ve Krikor Efendiler⁵⁴. Adı geçen önemli şahsiyetlere dikkat edilirse Köçeoğlu'nun kendi cemaati içindeki konumu daha da açıklık kazanacaktır.

Agop Köçeoğlu'nun Sarraflık-Bankerlik Serüveni

Agop Köçeoğlu'nun adı hala hatırlanan bir sarraf olmasının en önemli sebebi V. Murad ve annesi Şevk-i Efsar Valide Sultan'ın borç aldığı en önemli iki bankerden biri olmasıdır⁵⁵. Köçeoğlu hem sarayla ilişki içinde geleneksel bir sarraf hem de Osmanlı'da bankacılık faaliyetlerinin başlamasıyla birlikte dönemin önemli bankerlerinden birisi olarak faaliyet göstermiştir.

Agop Köçeoğlu'nun saray ile olan ilişkisi Osmanlı arşiv belgelerinden takip edilebilmekte ancak Ermeni müelliflerin naklettiği kariyer aşamalarının teyidi ne arşiv belgelerinden ne de Osmanlı bürokrasisinin ürettiği kaynaklardan yapılamamaktadır. Pamukciyan sarraf olan Agop Köçeoğlu'nun önce Darphane-i Amire'de göreve başladığını belirtir. Agop, Sultan Abdülmecid döneminde kuyumcubaşı olmuş, 1869'da Şirket-i Umumiye-i Maliye-i Osmaniye'nin idare meclisine üye seçilmiştir. İtibar-ı

⁵³ Onnik Jamgoçyan, *a.g.e.*, 120.

⁵⁴ Y. Gamidas Çarkçıyan, *a.g.e.*, 237.

⁵⁵ Arzu Terzi, *Saray Mücevher İktidar*, İstanbul 2011, 58.

Umumi-i Osmanî Bankası'nın (Crédit Général Ottoman)ın kurucularından biridir. 1870'te Sadrazam Âlî Paşa'nın sarrafi olmuştur⁵⁶. Agop Köçeoğlu'nun Sadrazam Âlî Paşa ile olan kredi ilişkisini arşiv belgeleri doğrulamaktadır. Agop'un kardeşleri ile ortak olduğu şirketin 1871-72 yılındaki kayıtlarında Paşa'nın şirketten 96.642 kuruş borç aldığı görülmektedir⁵⁷. Aynı yıllardaki bir başka gelişme ise *Lütfi Tarihi*'nde karşımıza çıkar. 1872-73 yılında Agop Köçeoğlu'na *rütbe-i ula sınıf-ı evveli* tevcih olunmuştur⁵⁸. Nuran Koyuncu bu rütbenin birinci sınıf sarraflara verildiğini belirtmektedir⁵⁹.

Agop Köçeoğlu Haydar Kazgan tarafından 1870'li yılların ortalarında (1875 krizi zamanında) en büyük Galata bankerleri arasında zikredilmektedir⁶⁰. Diğer sarraflar ise Camara, Camondo, Tubini, Stefanoviç, Zarifi, Hristaki, Valyano, Glavani, Carapanos ve Kuyumciyan, Stefano Ralli, A. Mavrokordate ve Lorando Kardeşlerdir.

Dış borçlanma sürecini Avrupalı bankacılarla Galata bankerlerinin hediyesi olarak nitelendiren Jamgoçyan, Galata ve Pera çevresinden uzak duran sarraflardan da bahseder⁶¹. Ancak anlaşılan o ki, Agop Köçeoğlu bu çevrelerden uzak durmamıştır. 5 Ocak 1869'da kurulan İtibar-ı Umumi-i Osmanî Bankası (Crédit Général Ottoman)'nın kurucuları arasında Agop Köçeoğlu da bulunmaktadır. Sociéte Générale Ottoman'a rakip olarak kurulan bu banka -ve rakibi- hükümetin iki kasadarından biri olarak nitelendirilmektedir. Banka Galata ve Paris Bankerleri tarafından kurulmuştur. Galata tarafında Tubini, Mihran Düzbey, Köçeoğlu Agop, Jean Lorando, Mısırlı Andon Bey yer almaktadır. Paris tarafında ise banker Blount, Paris Ticaret odası başkanı G. Deniere, Fransız Bankası murakıbbı Victor Fére, kambiyo ajanı F. Ganneron, banker Koegniswarter ve Paris-Lyon ve Akdeniz

⁵⁶ Kevork Pamukciyan, *a.g.e.*, 276. Jamgoçyan ise, Köçeoğlu'nun 1869'da Bey, 1870'te Bâbiâli sarrafi olduğunu, ilk kez hicri 1291 (1875-76) yılında toplanan bütçe komisyonunda da aza olarak görev yaptığını kaydetmektedir, bkz. Jamgoçyan, *a.g.e.*, 118, 135.

⁵⁷ BOA, Y.EE, nr. 55-93 (1291 B 24 / 6 Eylül 1874).

⁵⁸ *Vak'a-Nüvis Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi*, haz. Münir Aktepe, XIV, Ankara 1991, 22.

⁵⁹ Nuran Koyuncu, "Osmanlı Devleti'nde Sarrafların Mültezimlere Kefilliği", *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 5-1, Malatya 2014, 305.

⁶⁰ Haydar Kazgan, *Galata Bankerleri*, İstanbul 1991, I, 117.

⁶¹ Onnik Jamgoçyan, *a.g.e.*, 110.

Demiryolları Genel Müdürü P. Talabot yer almaktadır⁶². Hatta Agop Köçeoğlu bankanın yönetim kurulunun başında yer alan Bernard Tubini'nin, kardeşi Theodore ve amcası Hyacinthe Tubini ile oluşturduğu üst komisyonda da görev yapmıştır⁶³. Haydar Kazgan bu bankayı Osmanlı Bankası'nın kuruluşunda yer almak isteyip de başarısız olanların kurduğunu iddia eder⁶⁴.

İtibar-ı Umumi-i Osmanî Bankası 1875 krizinde büyük zarara uğramıştır. Osmanlı Hükümeti batılı kaynaklardan borçlanma imkanlarını kaybedince verdikleri avansları geri alamayan bankerler zor durumda kalmış, hatta bunlardan bir kısmı 1876 yılının ocak ayında iflasın eşiğine gelmişlerdir⁶⁵.

1875-1881 bunalımı Agop Köçeoğlu için de olumsuz bir dönemdir. Dış borç ödemelerini sürdüremez hale gelen Osmanlı Devleti bir taraftan da Rusya ile savaşa girince, Avrupa piyasaları ve Osmanlı Bankası borç vermeyi reddettiler. Bu durumda tek çare o dönem için Galata bankerleri olarak nitelendirilen Osmanlı vatandaşı sarraflara müracaat etmektir⁶⁶. Bu sarraflardan biri de Agop Köçeoğlu'dur. 1875-1881 yılları arasında devlet tahvillerindeki düşüş sürecinde, krizi önlemek için bu tahvillerden büyük miktarda almış ve iddiaya göre bir milyon kuruş kaybetmiştir⁶⁷.

Agop Köçeoğlu'nun saray ile olan münasebetlerine dair en erken tarihli kayıt 1840'a aittir. II.Mahmud'un kızı Atiye Sultan için Köçeoğlu'nun kumaş ve mücevher temin ettiği görülmektedir⁶⁸. Sultan Abdülmecid döneminin

⁶² Haydar Kazgan, *a.g.e.*, 43, 62, 130.

⁶³ Semih Sefer, "Osmanlı Devleti'nde Faaliyet Gösteren Banker Lorando ve Tubini Aileleri", *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 2017, 67.

⁶⁴ Haydar Kazgan, *a.g.e.*, 130.

⁶⁵ Bu bankanın ara sıra ticari işlemler yapmakla beraber asıl alanı Osmanlı Hükümeti'ne bir taraftan cari masraflarını karşılaması için bir taraftan da yeni bir dış kredi talebinde bulunacağı zaman vadesi gelmiş olan konsolide borçların faizlerini ödemek için gerekli parayı sağlamaktır, bkz. Kazgan, *a.g.e.*, 130-131.

⁶⁶ Şevket Pamuk, *a.g.m.*, 36.

⁶⁷ Onnik Jamgoçyan, *a.g.e.*, 34. Kevork Pamukciyan tahvillerin tamamını aldığından bahsetmektedir, bkz. Pamukciyan, *a.g.e.*, 276.

⁶⁸ TSMA.E, nr. 272-5 (1255 Z 29 / 4 Mart 1840). Burada bahsi geçen Agop Köçeoğlu'nun henüz 20 yaşındaki genç sarraf olduğuna dikkat çekmek gerekir.

saray kadınlarına hizmet ettiği de bilinmektedir⁶⁹. Sultan Abdülmecid'in hareminden başkadın efendi, ikinci, dördüncü ve beşinci kadın efendiler ve üçüncü ikbal hanım efendinin Köçeoğlu'na olan borçlarına dair kayıtlar toplam borcun 46.659 kese 770 kuruş olduğunu göstermektedir⁷⁰.

Ancak Agop Köçeoğlu'nun bugün literatürde yer bulmasının asıl sebebi Sultan V. Murad'ın tahta çıkmasında verdiği mali ve siyasi destek ile Sultan ve validesine verdiği yüksek meblağlı borçlar nedeniyle yaşadığı mağduriyettir. Agop Köçeoğlu ve Hristaki Zoğrafos Sultan Abdülaziz'i tahttan indirerek yerine V. Murad'ı çıkaran, meşrutiyet rejimini destekleyen Yeni Osmanlılar grubuna dahildi⁷¹. Grubun gizli toplantılarına katılan ve bu grubun mali destekçileri arasında yer alan Köçeoğlu'nun toplantılar için Üsküdar'daki bağ evini açtığı da bilinmektedir⁷². Sultan V. Murad'ın kısa süren saltanatı ve akabinde V. Murad ve annesi Şevk-i Efsar Valide Sultan'ın nakit ve mücevherlerine Meclis-i Vükela kararıyla el konulması iktidara yatırım yapan Köçeoğlu'nun alacakları için uzun süre mücadele etmesine sebep olacaktır⁷³.

Köçeoğlu'nun V. Murad ile yakınlığı onun II. Abdülhamid'in gözünden düşmesine sebep oldu. Alacaklarını tahsil edemediği gibi 1887'de Varna'ya sürülen sarraf, beş ay kadar sonra Fransa, Rusya ve İtalya sefirlerinin araya girmesi ile serbest bırakıldı⁷⁴.

Agop Köçeoğlu'nun II. Abdülhamid'in gözünden düşmesi aynı zamanda onun bir sarraf olarak piyasada itibar kaybetmesine de sebep olmuştur. Geçmiş dönemlerde de sarrafların itibarları ve piyasadaki güvenilirlikleri çalıştıkları devlet adamlarının itibarına bağlıydı. Jamgoçyan bu ilişkiyi açıklarken ilginç bir şekilde Agop Köçeoğlu'na ait bir anekdotu nakleder: "...10.000 lira borçlu olduğu Ermeni Köçeoğlu Hagop Efendi'nin borcundan kurtulmak isteyen bir nazırın şu anekdotu olayı daha iyi anlamamıza yardımcı eder: Yolda giderken herkesin ortasında Hagop Efendi'ye rastlayan paşa

⁶⁹ Bu dönemdeki bazı borç ve rehin işlemlerinin örnekleri için bkz. Melike Oktay, *a.g.e.*

⁷⁰ Melike Oktay, *a.g.e.*, 60.

⁷¹ Arzu Terzi, *a.g.e.*, 66-67.

⁷² Haydar Kazgan, *a.g.e.*, 92.

⁷³ Arzu Terzi, *a.g.e.*, 67, 125.

⁷⁴ Onnik Jamgoçyan, *a.g.e.*, 34.

büyük bir saygıyla Ermeni sarrafın elini tutar ve onu makam arabasına davet eder. Seraskerlik meydanında kendi yanında iki tur attırır ve onu “*gidebilirsin, şimdi alacağın ödendi*” diyerek arabadan indirir. Sarraf o an ne diyeceğini bilemez. Ama ertesi gün Osmanlı ordusunun ihtiyaçlarını karşılamak için yüksek komisyonlarla yardımını rica eden birçok tüccar evinin etrafını sarınca nazırın jestinin anlamını hemen kavrar. Hemen nazırını görmek için acele eder ve dostluğunu muhafaza ettikçe ona borç vermeye devam etmesine izin vermesini rica eder.”⁷⁵

Agop sadece iktisadi faaliyetleri ile sarraflık misyonunu yerine getirmekle kalmayıp, sarrafların Ermeni cemaati içinde üstlendikleri misyonları da hakkıyla yerine getirmiş bir karakterdir. Daha çok *Amira*⁷⁶ ünvanıyla anılan büyük Ermeni sarrafların kendi cemaatleri içinde kültürel liderlik misyonunu yürüttükleri bilinmektedir. Ermeni sarraflar kendi cemaatlerinin dini yaşamlarında da söz sahibiydi, öyle ki Patrikleri seçtirir veya azlettirir, kendi çıkarları doğrultusunda hareket ederlerdi⁷⁷. Sadece dini yaşam değil, eğitim ve sağlık alanlarında da maddi destekleri ile etkinliklerini artırıyorlardı. Hastane, okul ve kiliselerin inşası, bakımı, tamiri için yapılan bağış ve yardımların yanı sıra sosyal ve kültürel kurumların faaliyetlerini sürdürebilmeleri de büyük ölçüde bu sarrafların maddi desteğiyle mümkün olmaktadır⁷⁸. Jamgoçyan sarrafların açtıkları eğitim kurumları ile Ermeni cemaatinin modernleşme sürecine katkı yaptıklarını düşünerek onların bu

⁷⁵ Paul de Regla, *La Turquie Officielle*, Paris, 1891, s.339-347’den aktaran Jamgoçyan, *a.g.e.*, 83-84.

⁷⁶ Agop Köçeoğlu ya da ailesi için Amira ifadesinin kullanıldığına rastlanmamıştır. Ermeni toplumunun Ermeni aristokrasisi için kullandığı Amira ünvanı ile sarraf eşanlı olmadığı gibi, hiçbir unvan kullanmayan Ermeni sarrafların olduğu da bilinmektedir. Bu durumun Katolik Ermenilerin Amira ünvanını tercih etmeyip, çelebi ünvanını (bir dereceye kadar da hoca) kullanmaları ile ne kadar alakalı olduğu araştırılmaya değerdir, bkz. Hagop L. Barsoumian, *İstanbul’un Ermeni Amiralar Sınıfı*, çev. Solina Silahlı, İstanbul 2013, 59-65. Önde gelen Amira aileleri ile ilgili ayrıntılı bilgi için bakınız: Levon Panos Dabağyan, *Geçmişten Günümüze Millet-i Sadıka-ı Osmanlı Ermenileri*, İstanbul 2010; Saro Dadyan, *Osmanlı’da Ermeni Aristokrasisi*, İstanbul 2011; Arsen Yarman ve Ara Aginyan, *Sultan II. Mahmud ve Kazaz Artin Amira*, İstanbul 2013.

⁷⁷ Onnik Jamgoçyan, *a.g.e.*, 123.

⁷⁸ Hagop Barsoumian, “The Dual Role of the Armenian Amira Class Within the Ottoman Government and the Armenian Millet”, *Christians and Jews in the Ottoman Empire*, ed. by Benjamin Braude - Bernard Lewis, New York, 1982, 177-178.

kurumlarla bir anlamda Avrupa'yı İstanbul'a getirdiklerini söyler. Agop Köçeoğlu da 1863'te Taksim'de Surp Pırgiç Ermeni Katolik kilisesinin bahçesinde bir okul açmıştır.⁷⁹ Ayrıca Agop ve kardeşi Bogos 1850'lerin sonunda yine Taksim civarındaki Surp Hovhan Vosgeperan Kilisesi'ne yapım aşamasında en çok bağış yapan kişilerdi. İddiaya göre Köçeoğlu, bu kilisenin bahçesinde açılan okul için de maddi destekte bulunmuştur. Aynı kaynak oğlu Andon Köçeoğlu'nun da Surp Hagop hastanesi için mevcut araziye bir bina yaptırarak bağışta bulunduğunu belirtmektedir.⁸⁰

Kurumlara verilen maddi desteğin yanında hayırsever sarrafların hapse düşmüş mahkumlarla ilgilendikleri de bilinmektedir. 1869 yılında ağır bir hastalıktan kurtulan Agop Köçeoğlu'nun 100 ile 1000 kuruş arasında değişen borçlarını ödeyemedikleri için hapse düşmüş olan 213 kişiyi kurtarmak için 137.800 kuruş harcamıştır. 1873 yılında ise bu defa eşi Eliza'nın bir hastalığı atlatmasının ardından, daha büyük borçlardan dolayı hapiste olan 40 kişiyi kurtarmak için 104.680 kuruş harcamıştır.⁸¹

Agop Köçeoğlu'nun Terekesi

Agop Köçeoğlu 20 Ocak 1893'te hayatını kaybetmiştir. Terekede⁸² verilen adres Köçeoğlu'nun Beyoğlu Doğruiyol'da, Ağa Camii civarındaki 191 numaralı evidir. Varisleri; eşi İstefan kızı Eliza Hanım, Eliza Hanım'dan olma oğulları Andon Vahan ve Aram Bey, kızları Estina ve Bercuhi Hanımlar ile tahminen 11 yaşında olan Nazlı Hanım adına vasisi Eliza Hanım'dır. Terekesi ölüm tarihinden iki ay sonra 25 Mart 1893'te tahrir edilmiştir.⁸³

Devletin bu terekenin tahririnde olağandışı bir titizlik gösterdiği arşiv belgelerine yansımıştır. Tereke tahririni yapan kassambaşı ifadeye çağrılarak bilgisi alınmış, tahrir için mühürlenmiş yerlerde önemli belgeler olması ihtimaline karşı dikkatli olunması hususunda kendisine uyarıda

⁷⁹ Onnik Jamgoçyan, *a.g.e.*, 126.

⁸⁰ Melike Oktay, *a.g.e.*, 55.

⁸¹ Onnik Jamgoçyan, *a.g.e.*, 127.

⁸² Agop Köçeoğlu'nun terekesinden haberdar olmamı sağlayan Öğretim Görevlisi Talip Mert'e teşekkür ederim.

⁸³ Şer'iyye Sicilleri Arşivi, Kısmet-i Askeriye Mahkemesi, nr.1940, ss.76-77.

bulunulmuştur⁸⁴. Tereke tahririnin yapıldığı mekanlar; Beyoğlu Doğruyol'da Ağa Camii civarında 191 numaralı hane, Galata'da Kara Mustafa Paşa sokağında 71 numaradaki Köçeoğlu Han'da Köçeoğlu'nun kendisine ait olan 6, 7 ve 8 numaralı odalardan 6 numaralı oda, Arnavutköy Akıntıburnu'nda bulunan sahilhanedir⁸⁵.

Beyoğlu'ndaki evde 247.623 kuruşluk eşya, 10.700 kuruş nakit para; handaki kasada 64.130 kuruşluk eşya, 13.619 kuruş nakit para; sahilhanede 27.983 kuruşluk eşya, 1.980 kuruş⁸⁶ nakit para tespit edilmiştir. Müzayede ile satılan eşyanın değeri ise 26.295 kuruştur. Köçeğolu'nun terekesinde belirtilen adreslerde tespit edilen eşya ve nakitler dışında, ayrıca 5 hisse kredi konsinye senedinin muteber bir tüccar olan Gümüşgerdan Dikran Ağa tarafından nakde çevrilmesiyle -faiziyle birlikte- tahsil edilen 12.629,5 kuruş da yer almaktadır. Hisse senetleri de dahil edildiğinde 404.959,5 kuruş bulan toplamdan 8.181,5 kuruşluk *dellaliye* harcı ve 10.719 kuruşluk *resm-i kısmet, kaydiyye-i adi* ve *baha-i pul* gibi vergi ve masraflardan oluşan toplam 18.900,5 kuruşluk vergi ve harç masrafı çıkarılınca kalan 386.059 kuruş varisler arasında taksim edilmiştir. En küçük çocuk Nazlı Hanım'ın payı olan 48.257 kuruş 45 akçeden babasına ait bir kürk 1.300 kuruşa alınarak, 1.300 kuruş payından mahsup edilmiş, annesi Eliza Hanım da kendi malından 53.042,5 kuruş 15 akçeyi Nazlı Hanım'a hibe etmiş böylece Nazlı Hanım'ın 100.000 kuruşluk malı *bâ-hüccet ve bi'l-kefale* annesi Eliza Hanım'a verilmiştir.

Terekenin zeylinde Agop Köçeoğlu'nun hayatta iken sahip olduğu Şirket-i Hayriyye hissesinden 20 hissenin müzayede ile beher hissesi 16.010 kuruştan satıldığı ve toplam 320.200 kuruşluk miktardan 6.404 kuruşluk *dellaliye* bedelinin düşüldüğü ifade edilmektedir⁸⁷. Bu miktardan 165.000 kuruş alacaklı olan İstefan Efendiye verilmiş, kalan 148.796 kuruştan bu defa 3.941 kuruşluk *resm-i kısmet, kaydiyye-i adi* ve *baha-i pul* masrafları düşülmüş

⁸⁴ BOA, Y.PRK.MŞ, nr. 4-70 (1310 Z 30 / 14 Temmuz 1893).

⁸⁵ Kazgan'a göre bahsi geçen muhteşem sahilhane sarrafın daimi ikametgahıdır. Haydar Kazgan, *a.g.e.*, 92. Ancak Beyoğlu'ndaki evin yapılmasından sonra bu evin kışlık ev olarak kullanıldığı bilinmektedir.

⁸⁶ Bu nakit para "mezkur odada" bulunan nakit para olarak kaydedilmiştir. Müzayede ile satılan eşyalar sahilhaneden sonra kaydedilmiş olduğu için bunların sahilhanede tahrir edilmiş olma ihtimali yüksektir, bu listenin sonundaki mezkur oda da sahilhanedeki odasını kastediyor olmalıdır.

⁸⁷ Şer'iyye Sicilleri Arşivi, Kısmet-i Askeriye Mahkemesi, nr.1940, ss.76-77.

ve 144.855 kuruş varisler arasında taksim edilmiştir. Nazlı Hanım'ın buradan aldığı pay 18.106,5 kuruş 45 akçedir. Annesi Eliza Hanım kendi malından 300 kuruşu Nazlı Hanım'a bağışlamış, Nazlı Hanım'ın toplam 18.406,5 kuruş 45 akçesinin 16.010 kuruşuna bir adet Şirket-i Hayriye hissesi alınmış, kalan kısmın 2.396,5 kuruş 45 akçesi ile de 6 adet Rumeli demiryolu hissesi satın alınmış ve Andon Vahan Bey ve vasisi Eliza Hanım'a emanet edilmiştir. Şu halde, terekenin toplam büyüklüğü 725.159,5 kuruş olup bu meblağdan ödenen tek borç İstefan Efendiye ödenen 165.000 kuruştur.

Terekenin Değerlendirilmesi

Yayınlanmış sarraf terekelerinin enderliği elimizdeki Agop Köçeoğlu terekesinin önemini artırmaktadır. Terekenin asıl önemi ise müsadere sonucu tahrir edilmemiş olmasından kaynaklanmaktadır. Literatürde sarrafların mal varlıkları hakkında bilgi sahibi olabileceğimiz durumların çoğunda sarrafların mal varlıklarının ve servetlerinin müsadere edildiği görülür⁸⁸.

⁸⁸ 1746-1852 yılları arasında müsadereye uğramış (ya da idam edilmiş) sarrafların isimleri için bkz. Şahiner, *a.g.e.*, 62-63. Servet artışının sarrafları ölüme ve müsadereye daha çok yaklaştırdığı muhakkaktır. Müsadereye uğrayan sarraflar arasında Düzoğulları ve Mıgırdıç Cezayirliyan gibi en zengin sarraf ailelerinin bulunduğu dikkat çekmek gerekmektedir. Cezayirliyan ve Düzoğulları örneklerinde aile ve akrabaların mal varlıkları da muhalefata dahil olduğundan, muhalefat değerleri müsadereye uğramış başka şahısların mal varlıklarıyla değil, devlet hazinesinin gelirleri ile boy ölçüşecek boyuttadır. Tasfiyesi 1820-21 yıllarında tamamlanan Düzoğulları'na ait muhalefatın satış değeri zimmetlerine geçirdikleri değerli madenlerin bedeli düşürüldükten sonra bile neredeyse Hazine-i Amire'nin 1814 yılı gelirine yakındır. Düzoğulları muhalefatı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Fatma Nur Aysan, "II. Mahmud Döneminde Dersaadet'te Bir Ailenin Muhalefatı: Düzoğulları", *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 2013, 92-93. Mıgırdıç Cezayirliyan'ın el konulan eşyalarının satışlarından elde edilen bedel ise Jamgoçyan'a göre 1852'de 50 milyon kuruş olup, eşyalar gerçek değerlerinin çok altında satılmışlardır, bkz. Jamgoçyan, *a.g.e.*, 96-97. Cezayirliyan'ın İstanbul'daki gayrimenkullerinden yalnızca bir kısmı 6.600.000 kuruşa satılmıştır, bkz. Mustafa Erdem Kabadayı, "Mıgırdıç Cezayirliyan or the Sharp Rise and Sudden Fall of an Ottoman Entrepreneur", *Merchants in the Ottoman Empire*, Ed. Suriaya Faroqi-Gilles Veinstein, 2008, 291. Nursel Manav ise Cezayirliyan'ın eşyalarının 4 milyon franktan daha az bir miktara satıldığını belirtir, bkz. Nursel Manav, "Devlet-Banker İlişkileri Çerçevesinde Baltazzi Ailesi", *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü 2009, 60. Ayrıca 18. yüzyılda katledilen sarraflarla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Ertan Ünlü, "18. Yüzyılda Sarraf Katli: Devlet Malına

Osmanlı'nın kişisel sermaye birikimini sınırlayan sistemi içinde sarraflar devletin maliyesini ve iltizam sistemini finanse ettikleri için askeri zümreden kabul edilir, yaptıkları işlemlerden normal piyasada belirlenen %15'lik orandan biraz daha yüksek bir faiz almalarına izin verilirdi⁸⁹. Sermaye birikim sürecinde en esnek koşullara sahip olan sarraflar, bu sebepten ötürü müsadereye uğrama ihtimali de en yüksek zümre olarak dikkati çekmektedir.

Cristoph K. Neumann Osmanlı idaresinin iki tür tereke düzenlediğinin altını çizerek, müsadere sonucu tahrir edilen terekeleri diğer terekelerden ayırır⁹⁰. Fatih Bozkurt ise Yavuz Cezar'ın muhallefet tanımından yola çıkarak müsadere sonucu mallarına el konulan kişilerin kayıtlarının muhallefet defterlerinde, idari tasarruf olmadan, olağan şekilde tutulan kayıtların ise tereke defterlerinde tutulduğuna dikkat çeker ve müsadere sonucu tutulan kayıtların muhallefet olarak nitelendirilmesinin ve bunlar için tereke tabirinin tercih edilmemesinin daha sağlıklı olacağını ifade eder⁹¹. Bu iki grup tereke arasındaki fark büyük ölçüde müsadere sürecinin kendine mahsus şartlarından ve kayıtların içeriklerinden kaynaklanmaktadır. Neumann bilhassa müsadere sonucu tahrir edilen muhallefatin sadece ölen kişinin değil, diğer aile bireylerinin varlıklarını da kapsamı ve bunların tamamına devletin el koymasına vurgu yapar. İslam miras hukukuna göre tutulan tereke kayıtlarında ise yalnızca ölen kişiye ait "... sadece mülk olan şeylerin tevarüs olunabildiği ..." görülmektedir⁹². Hal böyle olunca elimizdeki

Halel'in mi, Hizipleşmenin mi Kurbanları?", *Osmanlı Araştırmaları*, LII, İstanbul 2018, 99-133. 18. yüzyılda katledilen bir Darphane Sarrafının bir milyon kuruşu bulan muhallefati hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ertan Ünlü, "18. Yüzyılda Osmanlı Eliti Bir Darphane Sarrafının Muhallefatı: Bedros Nam-ı Diğer Petraki", *OTAM*, 43, Bahar 2018, 281-317.

⁸⁹ Ali Akyıldız, "Sarraflık", 164.

⁹⁰ Cristoph K. Neumann, "Birey Olmanın Alamiyeti Olarak Tüketim Kalıpları 18.Yüzyıl Osmanlı Meta Evreninden Örnek Vakalar", *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar*, 8, Bahar 2009, 12-17.

⁹¹ Her ne kadar tereke ve muhallefet kavramları birbirlerinin yerine kullanılsa da Neumann ve Bozkurt'un dikkat çektikleri uygulamada görülen farklılıklar önemlidir, bkz. Fatih Bozkurt, "Tereke Defterleri ve Osmanlı Maddi Kültüründe Değişim (1785-1875 İstanbul Örneği)", *Yayımlanmamış Doktora Tezi*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 2011, 34, 257; Neumann, *a.g.m.*, 12-17.

⁹² Cristoph Neumann, *a.g.m.*, 16.

terekekin Agop Köçeoğlu'nun sahip olduğu servetin ne kadarını yansıttığı sorusu önem kazanmaktadır.

Terekekin değerlendirilmesi noktasında öncelikle cevap aradığımız soru Osmanlı gelir dağılımı piramidinin üstlerinde yer alan sarraf/banker zümresine dahil bir Osmanlı vatandaşının terekesinin servetini ve içinde bulunduğu parasal ilişkiler ağını ne ölçüde yansıttığıdır⁹³. Bunun için terekekin bize söyledikleri/verdiği bilgiler değerlendirilecektir. İkinci aşamada ise terekede göremediğimiz ama haklarında bilgi sahibi olduğumuz servet unsurları olan gayrimenkuller ve borç-alacak ilişkileri ele alınacaktır.

Terekekin bize söyledikleri nakitler ve hisse senetleri, şahsi eşyalar, mücevher ve kumaşlar olarak gruplandırılacaktır. Mücevher ve kumaşların ayrı ele alınmasının sebebi bu iki eşya grubunun Köçeoğlu için ticari emtia olma ihtimalidir. Terekekin toplam değerinin Agop Köçeoğlu'nun servetini yansıtmaya gücü ise bu büyüklüğün sarrafı ilgilendiren diğer bazı parasal büyüklüklerle kıyaslanması yoluyla tespit edilmeye çalışılacaktır.

Nakitler ve hisse senetleri

Agop Köçeoğlu'nun terekesinde tespit edilen nakitlerin toplam değeri 26.299 kuruştur. Bu nakit paranın 10.700 kuruşu Beyoğlu'ndaki evde, 1.980 kuruşu sahilhanede, 13.619 kuruşu ise Köçeoğlu Han'daki kasada kaydedilmiştir. Nakit dışında 5 hisse kredi konsinye senedinin değeri faiziyle birlikte 12.629,5 kuruş; 20 adet Şirket-i Hayriye hissesinin değeri ise 320.200 kuruştur.

Şahsi Eşyalar

Agop Köçeoğlu terekesinde tahrir yapılan hanelerde ve çalışma mekanı olan han odasında bulunan değerli ve değersiz bazı özel eşyaları kaydedilmiştir. Arabalar, kayıklar ve hayvanlar, kürkleri ve giysileri, günlük

⁹³ Osmanlı'da özel şahısların sermaye birikimini kontrol altında tutan sistem içinde sarraflar ve mütezimler nispeten daha esnek bırakılan iki önemli gruptur. Bu nedenle de sermaye biriktirme, servet edinme ihtimalleri tüccarlardan bile daha yüksektir, bkz. Mehmet Genç, *Osmanlı'da Devlet ve Ekonomi*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2005, 90-91.

yaşamda ve çalışma hayatında kullandığı şahsına ait eşyalar ve ev ve ofis mobilyalarını görmek mümkündür.

Araba ve hayvanlar

Köçeoğlu'nun Beyoğlu'ndaki evinde 18.000 kuruş değerinde iki tane at⁹⁴, 2.000 kuruş değerinde bir sarı inek ve yavrusu, 6.000 kuruş değerinde bir kupa araba, 1.500 kuruşluk bir koşum çift⁹⁵, sahilhanesinde 2.000 kuruş değerinde iki çift kayak, 5.000 kuruşluk bir fayton araba ve 1.500 kuruşluk bir başka araba daha kaydedilmiştir. Bu kategorideki en değerli araba 12.000 kuruş değerindeki Avrupakârî Landon arabadır.

Kürkler

Üst gelir grubuna mensup Osmanlı erkeklerinin günlük giyimde sıkça kullandıkları kürkleri Köçeoğlu Agop'un terekesinde de dikkati çekmektedir. Toplam 13 parça kürk içinde en pahalı olanı lahor şal kaplı sırt samur kürktür ve 5.000 kuruş değerindedir. 1.000 kuruşu aşan kıymetleriyle vaşak, kafa, nabak [?] kürkleri olduğu gibi, 500-700 kuruş arasında kıymeti olan kuşe, samur nefesi, kakum ve sincap kürkleri de bulunmaktadır. Bazı kürklerin diba⁹⁶, sako, ipek şalâkî, gezi, çuka gibi kumaşlarla kaplı oldukları ifade edilmiştir. Kürklerin tereke içindeki toplam değeri yaklaşık 16.500 kuruştur.

Giysiler

Agop Köçeoğlu'nun günlük yaşamda kullandığı giysileri ise kumaşları ve özellikleri belirtilmemiş olan palto (2 adet), setre (4 adet), pantolon (11 adet), ceket (2 adet), gömlek (25 adet), yelek (7 adet), mintan (3 adet), gecelik entari (19 adet), bir tane gecelik hırka ve 2 adet hırka, fanila (35 adet), yün kuşak, mendil (55 adet), çorap (50 çift), ikişer adet terlik, çizme ve bot olarak kaydedilmiştir. Bunların dışında renkli ve düz olmak üzere 56 adet boyun şalı dikkati çekmektedir.

⁹⁴ Köçeoğlu'nun saray için at yetiştirdiği bilinmektedir, bkz. Melike Oktay, *a.g.e.*, 70.

⁹⁵ At arabası çift koşumu kastediliyor olmalıdır.

⁹⁶ Diba 18. yüzyıl Osmanlı çalışmalarında çok pahalı kumaşlar arasında zikredilmektedir, bkz. Neumann, *a.g.m.*, 21.

Şahsi Eşyalar-Ev ve İşyerinde Bulunan Eşyalar

Köçeoğlu'nun Beyoğlu'ndaki evinde tahriri yapılan eşyalar arasında mücevherler, kumaşlar ve giysiler büyük yer kaplamaktadır. Bunun dışında şahsi ve ev eşyası diyebileceğimiz kategoride çok az eşya kaydedilmiştir. Tütünle ilgili eşyalar; şal tütün kesesi (20 adet), tütün tablaları, değerli sigara çubukları, nargile, tespih, çekmece içinde bağa yazı takımı, mahfazalı büyük bir dürbün, hamam ve berber takımı muhtemelen Köçeoğlu'nun şahsi eşyalarıdır. Burada ev eşyası olarak kaydedilenler yalnız büyük bir leğen, madeni bir karyola, iki şilte, iki yorgan, üç de yastıktır. Bu kategorideki eşyaların toplam değerleri 5.300 kuruş civarındadır.

Sahilhanede ise muhtemelen evin sadece Agop'un şahsi kullanımına mahsus bölümlerindeki eşyalar kaydedilmiş olmalıdır. Çünkü bir iddiaya göre Bebek'teki sahilhanenin 70 odası vardır. Bu bilgi mübalağalı bile olsa, burada zikredilen mobilya ve eşyalar yalnız bir, iki odanın eşyası izlenimi uyandırmaktadır. Yatak odasına ait olduğunu düşündüğümüz bir karyola, 2 şilte, 2 yorgan, dört yastık, bir Bursakari cibinlik, 3.000 kuruş değerindeki seccadeler (onbir adet) ve kilim, iki madeni vasat küp, bir tane desti, iki tane ayna, bir avize, sekiz tane resim çerçevesi, bir tane madeni tabak maa hırdavat, bir çift mermer saksı, bir ayaklı sofraya, bir madeni iskemle, bir avize, bir masa örtüsü, çanta içinde bir berber takımı kaydedilen eşyalar arasında yer almaktadır. Burada giysi olarak sadece iki hırka dört de entari dikkati çekmektedir. Belki yatak odası büyükse o odada ya da evin başkaca yerlerinde kullanılan iki halı seccade, dört kanepa, dört koltuk, altı tane koltuk sandalye, 12 sandalye, 12 tane de adi sandalye bulunmaktadır. Sahilhanedeki tüm bu eşyaların toplam değeri 19.483 kuruştur. Handaki çalışma odasında ise bir işyerinde olması gerekenler dikkati çekmektedir. Sobasından kütüphanesine, yazıhanelerden konsol ve aynaya, dolaptan halı ve çiçekliğe kadar çeşitli mobilya ve eşyalar bulunmaktadır. Bunların toplam değeri ise 10.200 kuruştur.

Mücevherler

Mücevherler tarihin hemen her döneminde servetin ve servetten doğan gücün en önemli göstergelerinden biri olmuştur. Yükte hafif, pahada ağır olan mücevherlere biçilen değer çoğu zaman içerdikleri kıymetli maden ve

taşları çok çok aşan işçilik bedeline de bağlıdır. Mücevher, Osmanlı Devleti'nde geniş bir anlama sahip olup öncelikle taç, gerdanlık, inci, tepelik, broş, kemer tokası, madalyon, bilezik ve yüzük gibi takıları kapsar. Ancak değerli taşlarla bezenmiş, değerli madenlerden yapılmış el aynası, sineklik, yelpaze, mühür kesesi, dürbün, tespih, saat, sigara kutuları, sigara çubukları, yemek takımları, sürahiler, bardaklar ve fincan zarfları da mücevher kapsamına giren eşyalardır⁹⁷.

Agop Köçeoğlu'nun mücevherle ilişkisi birkaç farklı açıdan değerlendirilebilir. Bunlardan ilki şüphesiz Osmanlı Ermenilerinin mücevheratçı ve kuyumcu olmaları ile alakalıdır. Yalnız Osmanlı sınırlarında değil, dünya çapında da Ermeniler hem mücevherleri işleme sanatında hem de mücevher ticaretinde önemli bir pozisyona sahiplerdi⁹⁸. Avrupalıların Ermeni ustaların işlerine hayran olduklarını vurgulayan Onnik Jamgoçyan Osmanlı'da Ermeni sarrafların değerli taşlara olan ilgisini "...kısacası sarraflar kıymetli taşlara kafa yoruyor ve saray, harem ve sefarethanelelerde onların mücevherlerinden başka şey konuşulmuyordu."⁹⁹ şeklinde ifade etmektedir. Bunun yanı sıra sarrafların piyasaya sürülen bazı malların alım satımında öncelikleri vardı ve mücevher bu mallardan biriydi¹⁰⁰.

Köçeoğlu'nun mücevherlerle ilişkisinin önemli bir ayağı saray ve saray kadınlarıydı. Osmanlı hanedanı ve saray kadınları için mücevher, servetin ve ihtişamın göstergesi olduğu kadar, bir yaşam güvencesi, özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısında iktidar mücadelesinin de başkahramanıdır¹⁰¹. Hanedan mensuplarının ve saray halkının sarraflardan aldıkları borçlar karşılığında

⁹⁷ Arzu Terzi, *a.g.e.*, 11.

⁹⁸ 18. Yüzyılda Ermenilerin Venedik-İran-Hindistan hattında mücevher ticaretindeki rolleri için bkz. Evelyn Korsch, "The Sceriman between Venice and New Julfa. An Armenian Trading Network and its Sociocultural Impacts (Seventeenth and Eighteenth Centuries)", *Union in Separation Diasporic Groups and Identities in the Eastern Mediterranean (1100-1800)*, ed. Georg Christ - Franz Julius Morche - Roberto Zaugg - Wolfgang Kaiser - Stefan Burckhardt - Alexander D. Beihammer, Roma 2015, 363-378. Evelyn Korsch, "The Scerimans and Cross-Cultural Trade in Gems: The Armenian Diaspora in Venice and its Trading Networks in the First Half of the Eighteenth Century", *Commercial Networks and European Cities, 1400-1800*, Ed. Andrea Caracausi - Christof Jeggle, Londra 2014, 223-239.

⁹⁹ Onnik Jamgoçyan, *a.g.e.*, 71, 70-75.

¹⁰⁰ Onnik Jamgoçyan, *a.g.e.*, 31.

¹⁰¹ Arzu Terzi, *a.g.e.*

değerli mücevherlerini rehin bıraktıkları bilinmektedir. Köçeoğlu'ndan aldıkları borçlara mukabil mücevher rehin bırakan padişah eşleri ve saray kadınları olduğunu Köçeoğlu'nun kendisine ait hesap cetvellerinden öğrenmekteyiz¹⁰². Saray kadınları dışında Agop'un da borç ilişkisine girdiği bankerlerden aldığı borçlara karşılık rehin mücevher bıraktığı görülmektedir¹⁰³. Rehin bırakılan mücevherlerin yanı sıra Köçeoğlu'nun saray kadınlarının mücevher tamiratlarını yaptırdığı yine Abdülmecid'in üçüncü kadınına ait, sarrafın kendi hazırladığı, bir talep listesinde görülmektedir. Saray kadınlarına ait mücevherlerin satılması veya mücevher alımı da Agop'un saray ile olan ilişkileri içindedir¹⁰⁴. Artin Köçeoğlu, Agop Köçeoğlu, kardeşleri Bogos ve Oseb'in "...*enva-i mücevherat ve eşya-yı muhtelifi iştirat etmek...*" amacıyla kurdukları "Mücevherat ve zi-kıymet Kumaş Şirketi"nin faaliyetleri Agop Köçeoğlu'nun saray çevresi ile olan ilişkisi dışında da mücevher ve kumaş ticaretiyle uğraştığının göstergesidir¹⁰⁵.

Köçeoğlu terekesinde kayda geçirilen mücevherler arasında elmas, pırlanta, zümrüt, yakut gibi değerli taşlarla süslenmiş imameler, çubuk takımları, enfiye kutuları, yüzükler, yelpazeler, iğneler, saatler, düğmeler, haşeler, çatal-bıçaklar, bardaklar, fincan zarfları ve çıplak değerli taşlar bulunmaktadır. En değerli parçalardan biri 27.500 kuruş değerindeki *ortası elmaslı sapı mineli beyaz yelpazedir*. 15.000 kuruşluk bir çift pırlanta, 10.100 kuruşluk *ortası zümrütlü elmaslıca kebir imame* de kayda değer mücevherler arasındadır. Bu gruptaki ilginç bir parça 15.200 kuruşluk işlemeli ısınmak için kullanılan tandır takımudur¹⁰⁶. Hatice Turhan Sultan'ın terekesinde de gümüş kaplı tandır olduğundan bahsedilmektedir¹⁰⁷. Agop Köçeoğlu'nun terekesindeki tandır takımı da muhtemelen böyle değerli madenden yapılmış

¹⁰² Melike Oktay, *a.g.e.*, 62-63.

¹⁰³ Tubini'ye rehin bırakılan mücevherlerin listesi için bkz. Melike Oktay, *a.g.e.*, 65-66.

¹⁰⁴ Melike Oktay, *a.g.e.*, 62-64, 78-80.

¹⁰⁵ BOA, Y.EE, nr. 55-93 (1291 B 24 / 6 Eylül 1874).

¹⁰⁶ Tandır Osmanlı döneminde ısınma amacıyla kullanılan soba, ocak, mangal gibi bir gereçtir. Lady Montagu iki ayaklı tahtadan bir tür sandık olarak tarif ettiği tandırın içine sıcak kül konulduğunu, üstüne halı veya örtü örtülerek ısının muhafaza edildiğini, ısınmak için tandırın yanına oturulup, halının altına ayakların uzatıldığını belirtmektedir (Ali Akyıldız, *Haremin Padişahı Valide Sultan Harem'de Hayat ve Teşkilat*, İstanbul 2017, 341).

¹⁰⁷ Ali Akyıldız, *a.g.e.*, 341.

bir takımdır. Fiyatın yüksekliği takıma dahil olan halının ya da örtünün de kıymetli bir parça olduğunu düşündürmektedir. 110 parça mücevherin ve tandır takımının toplam değeri 177.042 kuruştur.

Bu noktada terekede bahsi geçen mücevherlerin ticari emtia mı, yoksa sarrafın şahsi koleksiyonu mu olduğu sorusu akla gelmektedir. Terekedeki mücevherler içinde kadınlara mahsus bilezik, gerdanlık, küpe gibi parçalara rastlanmaması sarrafın şahsi kullanımına mahsus koleksiyonu olma ihtimalini kuvvetlendirir. Bu ihtimali kuvvetlendiren bir başka bilgi de yukarıda bahsedilen kumaş ve mücevher şirketi 1855'de Artin Köçeoğlu tarafından Agop ve Bogos kardeşlere devredilirken şirketin devreden varlıkları içinde 662.090 kuruşluk mücevher bulunmasıdır¹⁰⁸. Tereke kaydından yaklaşık 40 yıl öncesine ait bu meblağ Agop Köçeoğlu'nun mücevher ticaretinin boyutları hakkında bilgi verdiği gibi, terekedeki mücevherlerin ticari bir niteliğinin olma ihtimalini de azaltmaktadır.

Terekedeki mücevherlerin değerini değerlendirmek için bakılabilecek ikinci bir kıstas Agop Köçeoğlu ile aynı dönemde V. Murad ve validesine borç vermiş sarraf Hristaki Zoğrafos'tur. V. Murad tahttan indirildikten sonra Zoğrafos kendisinde rehin bulunan hanedan mücevherleri ile beraber geri dönmek üzere Paris'e gitmiştir. V.Murad'ın borçlarına karşılık Hristaki Zoğrafos'ta rehin bulunan hanedan mücevherlerinin Abdülhamid tarafından geri alınması meselesinde 1878'te hanedana ait 107 parça mücevherin üzerinde anlaşılan değeri 227.650 liradır. Abdülhamid'in Hristaki'ye iade ettiği 51 parça mücevherin uzlaşılan değeri ise 34.460 liradır¹⁰⁹. 1 lira 100 kuruş hesabı ile hanedana ait 107 parça mücevherin değeri 22.765.000 kuruş olup, Agop'un terekesindeki mücevher değerinin yaklaşık 128 katıdır.

K u m a ş l a r

Sarrafların hanedan ailesinin ve saray halkının yaşam tarzlarını sürdürmelerindeki rolleri sadece mücevher temini ve tamiri olarak düşünülemez. Köçeoğlu Agop'un Osmanlı saray halkının lüks tüketim malı taleplerinin karşılanmasında eski sarrafların rolünü sürdürdüğü

¹⁰⁸ BOA, Y.EE, nr. 55-93 (1291 B 24 / 6 Eylül 1874).

¹⁰⁹ Arzu Terzi, *a.g.e.*, 185-195. Ancak yerli sarrafların aynı mücevherlere biçtiği değer

¹⁵⁸ parça için 333.596 liradır. Terzi, *a.g.e.*, 96.

muhakkaktır. Mesela Köçeoğlu'nun Sultan Abdülmecid'in Üçüncü Kadını için yaptığı harcamalar arasında mücevher tamirinin yanısıra kumaş temini, her türlü giysi ve eşya alımı, tamiri ve işlemesi de yer almaktadır. Bunlar için yapılan masraflar tek tek kaydedilmiş, ödenenler de Üçüncü kadının borcundan düşülmüştür¹¹⁰.

Köçeoğlu ailesinde önceki kuşakların da kumaş ticareti ile uğraştıklarına dair en önemli bilgi Jamgoçyan'dan gelmektedir. Jamgoçyan mücevherler gibi Rusya'dan gelen kürklerin ve Keşmir şallarının da sarrafların ilgi alanına girdiğini belirtmektedir. "... keşmir şalları da ticaretin bir diğer önemli koluydu. Abraham Sofyalıyan, Kalust Markaryan ve Köçeoğulları bu konuda en faal tüccarlardı. 1800'de Devlet Köçeoğlu Kaptan-ı Deryaya saray ve imparatorluk gemileri için 2,5 milyon kuruşluk Keşmir şalı temin etti."¹¹¹ Devlet Köçeoğlu'nun izinden giden Agop ve diğer aile üyelerinin bu vazifeyi sürdürdükleri arşiv belgelerine yansımış durumdadır. Agop Köçeoğlu'nun babası Andon Köçeoğlu'nun da şal ticaretiyle meşgul olduğu ve resmi evraklarda mesleğinin "şalcı" olarak kaydedildiği daha evvel belirtilmişti. Agop, Oseb ve Artin Köçeoğullarının da gerek devletle yazışmalarında ve kendi kayıtlarında gerekse yukarıda bahsi geçen şirkete dair belgelerde saray için kumaş temin ettikleri ve kumaş ticaretiyle uğraştıkları görülmektedir.

Agop Köçeoğlu'nun terekesinde kumaşların, özellikle de şal cinsi kumaşların, ayrı bir yeri vardır. Şal, yünden dokunmuş bir tür ince elbiselik kumaştır. İpek ve pamuktan dokunmuş şal türleri de vardır. En değerli şallar İran ve Hindistan'da dokunmuş olanlardır. Keşmir şalları ise Keşmir keçisi olarak bilinen bir keçi cinsinin kıymetli yününden dokunan, çubuklar arasında çiçek ve badem motiflerinden oluşan desenlerle bezenmiş değerli kumaşlardır¹¹².

Köçeoğlu terekesinde tahrir edilen toplam 127,5 top kumaşın 94,5 topu şal cinsi kumaştır. Bunların içinde bilhassa Hindistan'da dokunan bir şal türü olan Lahor şalları dikkati çekmektedir¹¹³. Şal cinsi dışında ipekli ve bürümcük

¹¹⁰ Melike Oktay, *a.g.e.*, 78-80.

¹¹¹ Onnik Jamgoçyan, *a.g.e.*, 75.

¹¹² Reşad Ekrem Koçu, *a.g.e.*, 213.

¹¹³ Mine Esiner Özen, "Türkçe'de Kumaş Adları", *Tarih Dergisi*, 33, 325.

kumaşlar da bulunmaktadır. Helali¹¹⁴ adı verilen bir tür pamuk karışık ham ipek bürümcük kumaştan 22 top bulunduğu görülmektedir. Top kumaşlar dışında parça halinde şal ve ipekli kumaşlar da kaydedilmiştir. Topların kaç metre kumaşa karşılık geldiğini tahmin etmek mümkün değildir. Kumaş toplarının fiyat farkları dikkat çekicidir. Bunun kumaşın miktarından çok kalitesiyle alakalı olması muhtemeldir. Beyaz valide şalın¹¹⁵ bir topu bir kayıta 300 kuruş iken, bir başka kayıta ise 2.000 kuruştur. Üç topluk anberser şalın bedeli ise 10.000 kuruştur. Topu 3.000 kuruştan fazla olan bu kumaş muhtemelen Agop'un terekesindeki en pahalı kumaştır. Toplam 91.750 kuruşluk kumaş içinde parça ve top halindeki şal cinsi kumaşların kıymeti 82.600 kuruştur.

Mücevherler için sorduğumuz soru kumaşlar için de geçerlidir. Ticari emtia olma ihtimali kumaşlar için de mevcuttur. Agop'un şirket devri esnasında 1855'te devraldığı kumaşların değeri 638.333 kuruştur. Şirketin varlıkları içindeki kumaşlar içinde de şal kumaşlar ağırlıktadır. Şal kumaşların toplam değeri 596.392 kuruştur. Bu rakamlar Köçeoğulları'nın şal kumaş ticaretini devam ettirdiklerinin göstergesidir.

Tereke içinde öne çıkan iki grup eşya, mücevher ve kumaş, Agop Köçeoğlu'nun ve ailesinin 19. yüzyılın ikinci yarısında, hala, sarrafların hanedanın ve saray halkının yaşam tarzlarını sürdürmelerindeki geleneksel vazifelerini devam ettirdiklerine işaret etmektedir.

Terekenin Söylemedikleri-Söyleyemedikleri

Terekeler son dönem Osmanlı tarihi ve Osmanlı iktisat tarihi çalışmalarının sıkça başvurduğu kaynaklar arasında önemli bir yere sahip. İlim adamlarının sahip oldukları kütüphaneler ve kitap listelerinden, Osmanlı günlük hayatı hakkında fikir verecek sıradan insanların terekelerine, hanedan mensuplarının terekelerinden, önemli bürokratların terekelerine varana kadar toplumun hemen her kesiminden kişinin terekesi Osmanlı sosyal ve ekonomik tarihini anlamak için kullanılmaktadır. Maddi kültürün, tüketim kalıplarının izini aradığımız tereke kayıtlarının Osmanlı'da bireylerin sahip oldukları servete dair neler söyleyebileceği meselesi ise ayrı

¹¹⁴ Reşad Ekrem Koçu, *a.g.e.*, 219.

¹¹⁵ Bir tür lahor şalıdır, adını deseninden alır, bkz. Mine Esiner Özen, *a.g.m.*, 338.

bir öneme sahiptir. Osmanlı iktisat sisteminin özel şahısların sermaye birikimini ciddi biçimde kısıtlayan yapısı kişisel servet büyüklüklerine ulaşabilme ihtimalini daha da cazip hale getiriyor. Ancak ne yazık ki şu ana kadar yapılan çalışmaların büyük çoğunluğu terekelerin serveti yansıtmaya gücünün sınırlı olduğu noktasında hem fikirdir. Tüm kısıtlarına rağmen tereke verilerinin servetle ilgili araştırmalarda kaynak olarak kullanıldığı görülmektedir¹¹⁶.

Terekeler hususunda literatüre önemli katkılarda bulunan Fatih Bozkurt, incelediği dönem İstanbul terekelerinin, kişilerin servetini önemli ölçüde eksik yansıttığını belirtmektedir. Terekelerin, terekesi tahrir edilen kişinin sağlığında sahip olduğu mal varlığını içerip içermediği meselesini bir tarafa koyan Bozkurt, çoğu tereke defterinin şahısların öldüğünde elinde bulundurduğu servetin önemli unsurlarını da kapsamadığına dikkat çekmektedir¹¹⁷. Terekelerin serveti yansıtmaya noktasındaki kısıtlarına ilk dikkat çeken isim Barkan'dır. Barkan'ın ve diğer araştırmacıların terekelerin söz konusu kısıtlarına dair tespitlerini ayrıntılı bir şekilde inceleyen Bozkurt,

¹¹⁶ Kişisel servet birikiminin tereke üzerinden tespitine çalışmak konunun yalnızca bir cephesidir ve gerçek servetle terekeye yansıyan servet arasındaki farkın tespiti oldukça güçtür. Tereke kayıtlarının serveti yansıtmaya noktasındaki kısıtları araştırmacılar tarafından bilindiği ve kabul edildiği halde terekelerin sağladığı veriler uzun dönemli genel analizler yapmak için kullanılmaktadır. Terekelerden elde edilen verinin bu tür araştırmalar için ne ölçüde elverişli olduğu ayrı bir tartışma konusudur. Son yıllarda belli bir dönem aralığında ulaşılabilen tereke kayıtlarından hareketle, belli bir bölgenin serveti, servet ve diğer ekonomik göstergeler arasındaki ilişkiler, servetin dağılımındaki eşitsizlikler ve servetin kuşaklar arasındaki aktarımını konu eden ya da servet birikiminin yatırıma dönüşüp dönüşmediği sorusuna cevap arayan çalışmalar uluslararası literatürde yer bulmaktadır. Bu tür çalışmalara örnek olarak bkz. Şevket Pamuk, "Osmanlı Zenginleri Servetlerini Nasıl Kullanıyorlardı?", *Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları Seçme Eserler I*, İstanbul 2007, 147-154., Hülya Canbakal, "Reflections on the Distribution of Wealth in Ottoman Ayntab", *Oriens*, 37, 2009, 237-252., Boğaç A. Ergene - Atabey Kaygun - Metin M. Coşgel, "A Temporal Analysis of Wealth in Eighteenth-century Ottoman Kastamonu", *Continuity and Change*, 28/01, 2013, 1-26., Metin M. Coşgel - Boğaç A. Ergene, "Intergenerational Wealth Accumulation and Dispersion in the Ottoman Empire: Observations from Eighteenth-Century Kastamonu", *European Review of Economic History*, 15/2, 2011, 255-276., Metin M. Coşgel - Boğaç A. Ergene, "Inequality of Wealth in the Ottoman Empire: War, Weather and Long Term Trends in Eighteenth-Century Kastamonu", *The Journal of Economic History*, 72/2, 2012, 308-331.

¹¹⁷ Fatih Bozkurt, *a.g.e.*, 98.

terekelerin ölen şahsın toplam mal varlığını temsil ettiği noktasında şüphe duymayan araştırmacıları da irdelemiştir. Birçok nedenin yanısıra bilhassa bizi ilgilendiren sebeplerden birisi ölen şahsın toplam mal varlığının varisler tarafından bildirilmemiş olmasıdır¹¹⁸. Bunun yanı sıra kişi hayatta iken mallarını diğer aile üyelerine ya da başka kişi ve kurumlara bağışlamış, hibe etmiş olabilir¹¹⁹. Bu çalışmada ele alınan terekenin özellikleri ve tereke sahibinin borçlu olduğu dikkate alındığında terekenin toplam mal varlığını yansıtmama ihtimali güçlenmektedir. Tereke dışındaki kaynaklardan edindiğimiz bilgiler Agop Köçeoğlu'nun borçlu olarak hayata veda ettiğini teyit etmektedir. Alacaklıların alacaklarını terekeden talep etme ihtimalleri göz önüne alındığında özellikle mücevher ve kumaş gibi değerli eşyaların eksik gösterilme ihtimali ortaya çıkmaktadır. Agop Köçeoğlu'nun terekede yer almayan gayrimenkulleri ve borç-alacak ilişkileri ise sarrafın serveti hakkında fikir vermektedir.

Terekede Yer Almayan Gayrimenkuller

Şahsi servetin en önemli bileşenlerinden birisi gayrimenkullerdir. Agop Köçeoğlu'nun terekesinde sahip olduğu gayrimenkullerin hiçbirisi yer almıyor, aslında bu çok şaşılacak bir durum değil, çünkü Osmanlı'nın son dönem terekelerinde gayrimenkullere nadiren rastlanıyor. Fatih Bozkurt İstanbul için 1785-1875 yılları arasında incelediği 792 terekeden yalnızca %6,6'sında gayrimenkullere rastlandığını belirtiyor. Çoğunluğu evlerden

¹¹⁸ Barkan terekenin kişinin bütün mali ve maddi varlığını gösterdiğinin her zaman iddia edilemeyeceğini belirtmekte ve bunun gerekçelerini sıralamaktadır: Ticaret veya hac gibi sebeplerle sefer halinde yada evinden uzakta ölenlerin yanında bütün mal varlıkları bulunmayabilir; karı-koca arasındaki mal-ayrılığı ilkesi sebebiyle kadınların terekeleri ailenin servetinin tamamını yansıtmayabilir; sahiplerinin ölümünden sonra serbest kalmak şartıyla azad edilen köle ve çocuk anası kabul edilmiş cariyeler terekelerde yer almayabilir; ziraat arazisi olan tarlalar, icareteynli denilen vakıf ev ve dükkânların tasarruf kıymetleri terekeye dahil edilmeyebilir; ölen kişinin malları mirasçılar veya alakalılar tarafından zabt edilmiş ve gizlenmiş olabilir; ölen kişi sağlığında mal varlığını yakınları arasında paylaşmış, çeyiz veya hediye olarak bağışlamış, vakfetmiş yada bazı mirasçılar lehine hileli bir şekilde borç ikrarında bulunmuş olabilir, bkz. Ömer Lütfü Barkan, "Edirne Askeri Kassamına Ait Tereke Defterleri (1545-1659)", *Belgeler*, III/5-6, 1966, 75.

¹¹⁹ Terekelerin serveti eksik yansıtmaya nedenlerinin ayrıntıları için bkz. Fatih Bozkurt, *a.g.e.*, 73-76.

oluşan bu gayrimenkullerin terekelerde görülme oranı reaya ve askeri sınıf için de hemen hemen aynıdır ve bu oran oldukça düşüktür. Bozkurt daha erken dönemlerde incelenen terekelerin %30'unda gayrimenkullere rastlanırken ve bu oranının giderek düşmesini icareteynli vakıf uygulamasının yaygınlaşmasına bağlamaktadır¹²⁰.

Köçeoğlu'nun İstanbul'un farklı bölgelerinde kayda değer gayrimenkullere sahip olduğu bilinmektedir. Hatta bu gayrimenkullerin bazıları bugün hala ayakta olan değerli yapılardır. Köçeoğlu'nun gayrimenkullerinden Jamgoçyan "...Marmara Denizin'de adaları, Anadolu yakasındaki bahçeleri, Alemdağı'nda orman ve tarlaları, Kartal'da ve Haydarpaşa-Ankara demiryolu boyunca uzanan geniş arazileri ..." şeklinde bahseder¹²¹. Köçeoğlu Agop'un ölüm tarihinde bizzat kendisinin ya da aile fertlerinin mülkiyetinde olduğunu tahmin ettiğimiz gayrimenkuller sarrafin serveti hakkında bilgi edinmemize yardımcı olacak niteliktedir.

Köçeoğlu Han

Jamgoçyan sarrafların mesleklerini genellikle kendi mülkleri olan ünlü hanlarda, bazen de Kapalıçarşı'da icra ettiklerini belirtiyor. Galata'daki Serposyan Han, Latifyan Han, Glavani Han, Kevork Bey Han, Noradunkyan Han, Kavafyan Han, Yusufyan Han, Çalyan Han, Baltacı Han, Manukyan Han, Azaryan Han, Fırınıçyan Han ve Eramyan Hanın yanısıra Köçeoğlu Han'ı da bu ünlü hanlar arasında sayıyor¹²². Yavuz Cezar ise 18. yüzyılda sarraf ve gümüşçü esnafı loncasına ait bir nizamnamede ve birçok arşiv kaydında bu esnafın işyerlerinden bahsedilirken dükkan ve han odası ayrımı yapıldığını, bunun esnafın dükkanlarının yanısıra bir de han odalarının olduğunu ve işlerini buradan takip ettiklerini gösterdiğini belirtir¹²³.

¹²⁰ Fatih Bozkurt, *a.g.e.*, 98.

¹²¹ Onnik Jamgoçyan, *a.g.e.*, 118.

¹²² Onnik Jamgoçyan, *a.g.e.*, 84. Ömerül Faruk Bölükbaşı incelediği sarraf listelerindeki adres bilgileriyle, sarrafların 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Galata'da faaliyet gösterdikleri iddiasının çeliştiğine dikkat çekiyor. Sarrafların faaliyet gösterdikleri mekanlara bakıldığında 19. yüzyılın başlarında dahi suriçinde olmayı tercih ettikleri görülmektedir, bkz. Bölükbaşı, "İstanbul Sarrafları (1691-1835)", 33.

¹²³ Yavuz Cezar, *a.g.m.*, 183.

Galata'da Kara Mustafa Paşa sokağında 71 numarada bulunan Köçeoğlu Han'da terekede de belirtildiği üzere 6, 7 ve 8 numaralı odalar Agop Köçeoğlu'na aittir. Şark Ticaret yıllıklarında Agop Köçeoğlu 1881'de Gül Camondo Han'da faal görünürken, 1889'da Köçeoğlu Han'da görünmektedir. 1909'da Han'da Köçeoğlu ailesinden kimseye rastlanmamaktadır¹²⁴.

Kışlık Köşk-Atlas Pasajı-Kastelli İş Merkezi

Bugün hala Atlas Sineması'nın bulunduğu Kastelli iş merkezi olarak kullanılan bina Köçeoğlu terekesinde sarrafın ikametgah adresi olarak kaydedilen kışlık evidir. Köçeoğlu'nun daha önceki kışlık evi 1870 yangınında¹²⁵ yanmış, Köçeoğlu yanan evin tam karşısındaki arsayı satın alarak buraya Roma'daki Palazzo Farnese'ye benzeyen bir köşk yaptırmıştır¹²⁶. Sinema salonunun ilk sahibinin de Agop Köçeoğlu olduğu iddia edilir¹²⁷. Binanın alt katı, günümüzde Atlas Pasajı olarak kullanılan zemin kat, cins atların bakıldığı at ahır olarak kullanılmıştır. Terekede bu adreste iki tane kıymetli at kaydedilmiştir. Bu görkemli yapı 1930'larda tütün tüccarı olan Aziz ve Ahmet Borovalı kardeşler tarafından satın alınmıştır. Daha öncesi için bilgi verilmediğine göre bu gayrimenkul Borovalı kardeşlere Köçeoğulları tarafından satılmıştır¹²⁸.

¹²⁴ Özlem Özcan, "İstanbul Tarihinde Bankacılık Faaliyetlerinin Gerçekleştiği Yapılar", *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü 2009, 100-109.

¹²⁵ Aynı yangında zarar gören İstanbul halkının yardımına koşmak için Maliye Nazırı Mehmet Sadık Paşa'nın İstanbul tarafında para toplamak için görevlendirdiği ekip içinde Şura-yı Devlet Muavinlerinden Fahri Bey, Mösyö Zarifi ve Manukzade Sinakerim Efendi'nin yanında Köçeoğlu Agop Efendi de bulunmaktaydı. Bu grubu İstanbul'da hiç kimse geri çevirmemiş, birçok yardımsever kişi ellerinden geldiği kadar yardım etmiştir. Merve Cemile Keyvanoğlu, "1870 Büyük İstanbul Yangını", *OTAM*, 41, Bahar 2017, 176.

¹²⁶ Onnik Jamgoçyan, *a.g.e.*, 118.

¹²⁷ Burçak Evren, "Atlas Sineması", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul 1993, I, 412.

¹²⁸ Kastelli İş Merkezinde yer alan tarihçe levhası.

Köçeoğlu Yalısı-Bebek

Agop Köçeoğlu'nun terekesinde bahsi geçen Arnavutköy Akıntıburnu mevkiinde bulunduğu belirtilen sahilhanesi ailenin Bebek'teki yalısıdır. Bebek sahilindeki en büyük yalı olmasa da en görkemlilerinden biri olan yalı Arnavutköy'den Bebek koyuna dönüldüğünde Beyhan Sultan Sahilsarayından sonra gelmektedir¹²⁹. 18. yüzyılın ortalarında yapıldığı tahmin edilen yalı Sedad Hakkı Eldem'e göre Köçeoğlu ailesine -Çamlıca ve Çengelköyde'ki sayfiyeleri gibi- ailenin yükselme dönemi olan II. Mahmud-Sultan Aziz dönemlerinde geçmiştir. Yalının ailenin elinden çıkışını ise Eldem şu sözlerle aktarır: "... Son Köçeoğlu'nun Boğaziçi sahillerini feda ederek Van sahillerine heveslenmesi neticesinde, yalı ailenin elinden çıkmış ve yavaş yavaş kendi haline terk edilerek harab olmağa başlamıştır."¹³⁰ Yalının yıkımı 1940'lı yıllara rastlar.

Köçeoğlu Yalısı ve Köşkü-Çengelköy

Agop Köçeoğlu'nun terekede yer almayan bir başka kıymetli gayrimenkulü de Çengelköyde'ki yalısıdır. Bu yalının 1780'de Agop Köçeoğlu tarafından yaptırılmış olduğuna dair literatürde yer alan bilgi pek sıhhatli görünmemektedir.¹³¹ Agop Köçeoğlu 1820 doğumludur. Bir başka bilgi ise Agop Köçeoğlu'nun kardeşleri ve Artin Köçeoğlu ile ortak oldukları şirketin devir işlemlerinde Çengelköy'de Pazar Kayığı iskelesi bitişiğinde Kavas Agreb Ağa'dan alınmış olan 160.000 kuruş değerindeki bir sahilhanenin Agop ve Bogos Köçeoğlu'nun kendilerine devredilmesi ve alacaklarından bu miktarın mahsup edilmesi talepleridir.¹³² Kasım 1849'da ise Agop Köçeoğlu'nun Çengelköy'de yaptıracığı yalı için teknik bir konuda izin almak üzere Ticaret Nezareti'ne başvurduğu görülmektedir¹³³. Görünen o ki, şirket namına alınmış olan bu yalı 1849'da bir tamirat süreci geçirmiş ve şirketin feshi sırasında mülkiyeti Agop Köçeoğlu'na geçmiştir. Sedad Hakkı

¹²⁹ Tülay Artan, "Köçeoğlu Yalısı", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul 1994, V, 85.

¹³⁰ Sedad Hakkı Eldem, *Köçeoğlu Yalısı Bebek*, İstanbul 1977, 11.

¹³¹ Tülay Artan, *a.g.m.*, 86.

¹³² BOA, Y.EE 55-93 (1291 B 24 / 6 Eylül 1874)

¹³³ BOA, A.MKT.MVL 21-79 (10.01.1266 / 26 Kasım 1849)

Eldem ise incelemelerinde yalının iç dekorununun 18. yüzyılın ikinci yarısında yapılmış olduğunu tahmin etmektedir. Yalının Çengelköy sirtlarına uzanan büyükçe bir bahçesi olduğu da bilinmektedir¹³⁴.

Çengelköy'de koyun ardındaki tepede Köçeoğlu ailesine ait köşkün semtin önemli bahçelerinden birinin içinde olduğu belirtilmiştir¹³⁵. Daha sonra Vahdettin Korusu olarak anılacak olan 50.723 m²lik alan içindeki ilk yapı Köçeoğlu Köşkü'dür. Ancak bu köşk Sultan Abdülmecid tarafından Şehzade Burhaneddin için satın alınmış, şehzadenin ölümünden sonra Sultan II. Abdülhamid köşkü küçük kardeşi Vahdettin'e tahsis etmiştir¹³⁶. Bu köşk Köçeoğlu hayatta iken el değiştirdiğinden terekede bulunması zaten söz konusu olamaz.

Köçeoğlu Köşkleri-Çamlıca

Bugün Çamlıca Askeri Göğüs Hastanesinin bulunduğu Küçük Çamlıca Acıbadem yolunun sağ tarafında koru içindeki metruk köşk de Köçeoğlu mülkleri arasında yer almaktadır. Sonradan Ahmed Celeddin Paşa tarafından satın alınan yapının hangi tarihte el değiştirdiği tam olarak bilinmese de 1905'ten sonra Paşa'nın eşinden kalan mirasla arazi ve köşkleri aldığı tahmin edilir. Ahmet Paşa'nın koru içinde sonradan yaptırdığı iki köşk 1935 tarihinde yanmış, ancak Köçeoğlu köşkü günümüze kadar gelebilmiştir¹³⁷. Bir başka iddiaya göre Köçeoğlu'nun yaklaşık 300.000 m²lik alanda 1870 ve 1880 yıllarında yaptırdığı Av Köşkü ve kadınlar Köşkü olarak bilinen iki köşkü bulunmaktadır. Bugünkü Göztepe semtinde "Fikirtepe V.

¹³⁴ Tülay Artan, *a.g.m.*, s.86. Aynı bahçe içinde 19. yüzyılın başlarında Köçeoğulları tarafından yaptırılan bir köşk vardır. Bugün Vahdettin köşkü olarak bilinen bu köşk II. Mahmud döneminde Emlak-ı Humayun'a geçmiş, 20. Yüzyılın başlarında ise Sultan Vahdettin'e intikal etmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Baha Tanman, "Köçeoğlu Köşkü", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul 1994, V, 84-85.

¹³⁵ Çiğdem Aysu, "Çengelköy", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul 1994, II, 486.

¹³⁶ Hatice Karakaya, "Vahdettin Köşkü", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul 1994, VII, 356. Zeynep Tülin Özgen, "Vahdettin Korusu", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul 1994, VII, 354.

¹³⁷ Üsküdar Belediyesi Resmi internet sayfası: <https://www.uskudar.bel.tr/tr/main/erehber/saraylar-kasirlar-koskler/47/koceoglu-kosku-ahmet-celledin-pasa-kosku/862>. (2 Mayıs 2018).

Murad Köşkü" adıyla bir köşkü bulunan ve burada veliahtlığı döneminde Yeni Osmanlılar ile gerçekleştirilen Meşrutiyet içerikli gizli toplantılara ev sahipliği yapan¹³⁸ V. Murad'ın, Köçeoğlu'nun Acıbadem'deki Av köşkünü sık sık ziyaret ettiği ve Köçeoğlu'nun kızı ile müzik icra ettikleri de rivayet edilir¹³⁹. Jamgoçyan_Agop Köçeoğlu'nun Çamlıca'daki köşkünün bahçesinde 25 bahçıvanın çalıştığını aktarır¹⁴⁰.

Agop Köçeoğlu'nun ölümünden sonra bahsi geçen gayrimenkullerin, en azından bir kısmının, hala ailenin tasarrufunda bulunduğunu arşiv evrakında görmekteyiz. Galata ve Beyoğlu'ndaki emlakın ve Bebek'teki sahilhanenin ailenin elinden çıkmadığı bilinmektedir. Köçeoğlu'nun varisleri, biriken emlak vergisi borçlarının devletten alacakları olan meblağdan mahsup edilmesini talep ediyorlar. Başlangıçta Köçeoğlu'nun alacakları konusu henüz netleşmediği için reddedilen taleplerinin daha sonra kabul edildiği görülmektedir¹⁴¹. Ağustos 1907 tarihli bir evrakta Agop Köçeoğlu'nun eşi Eliza Hanım'ın tasarrufunda bulunan sahilhanenin satışı söz konusu olduğunda ise gayrimenkullerden önemli bir tanesi olan Bebek'teki sahilhanenin ailede kaldığı görülmektedir. Anlaşılan o ki, devlet sahilhaneyi saray olarak kullanmak üzere satın almak istemiştir. Ancak Aram Köçeoğlu yalını satmak niyetinde olmadıklarını, zaten yalının da saray olarak kullanmaya elverişli olmadığını belirtmiştir. Sahilhanenin yakınında Hidiv

¹³⁸ Günümüzde Marmara Üniversitesi Göztepe Yerleşkesi içinde restore edilmiş haliyle mevcut olan hamam binası ile hemen yanındaki Atatürk Fen Lisesi bahçesinde bulunup 1960'lardan sonra yok olan V. Murad'ın köşkü ve ayrıca bu mekanda Veliahd Murad'ın ev sahipliğinde olarak 1860'lı ve 1870'li yıllarda Namık Kemal, Ziya Paşa, Şinasi ve Midhat Paşa gibi "Yeni Osmanlılar"ın katıldığı meşrutiyet içerikli gizli toplantılar için bkz. Davut Hut, "Veliahd Murad-Yeni Osmanlılar İlişkisinde Fikirtepe V. Murad Köşkü", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, Sayı 20 (Bahar 2009), 101-142.

¹³⁹ Arif Atılgan, *a.g.m.*, 34-35. Atılgan aynı makalesinde Adı Agop Köçeoğlu ile anılan Kadıköy'deki Köçeoğlu hamamını Osep Köçeoğlu'nun kızı Nektar'ın 1850'lerde yaptırdığını bildirmektedir. Hamamın bugüne ulaşan duvar kalıntılarında ise "1840 yılında Saray Sarrafı Agop Köçeyan Adına Yaptırılmıştır" ibaresi yer almaktadır.

¹⁴⁰ Onnik Jamgoçyan, *a.g.e.*, 118.

¹⁴¹ Konuyla ilgili muhtelif evraklardan bazıları için bkz. BOA, BEO, nr. 1275-95603 (1316 L 23 / 6 Mart 1899); BEO, nr. 1290-96684 (1316 Za 23 / 4 Nisan 1899); BEO, nr. 1271-95298 (1316 L 15 / 26 Şubat 1899); ŞD, nr. 75-19 (1328 Ş 28 / 4 Eylül 1910).

Paşa'nın validesine ve Halim Paşa ailesine ait bazı binaların bulunduğu da belirtilmektedir¹⁴².

İstanbul'un en gözde semtlerinde, Boğazın en görkemli sahillerinde lüks ve ihtişam içinde yaşayan sarrafların gayrimenkulleri şüphesiz mal varlıklarının ve sahip oldukları servetin en görünür kalemleridir. Ancak bu değerli gayrimenkullerin servetin görünen tarafı ve lüksün ötesinde bir anlamları daha var. Jamgoçyan sarrafların lüks yaşantılarını bir tür reklam olarak değerlendiriyor¹⁴³. Bu değerlendirme dönemin şartları dikkate alındığında oldukça gerçekçi görünmektedir. Tıpkı irtibatlı oldukları devlet adamlarının gücü ve itibarı gibi sarrafların görünen servetleri de mutlaka onların piyasadaki güvenilirliklerini artıran unsurların başında gelmektedir. Köçeoğlu'nun Bebek'teki yalısında Sultan Abdülmecid'i, Beyoğlu'ndaki kışlık evinde Sultan Abdülaziz'i ve Acıbadem köşklerinde V. Murad'ı ağırlaması bile tek başına bütün bu gayrimenkullerin ihtişamının sebebi kabul edilebilir. 1870'deki büyük yangından sonra devletten alacaklarını talep ederken, halini içler acısı olarak tasvir eden Agop Köçeoğlu'nun aynı günlerde bir taraftan da Beyoğlu'ndaki görkemli kışlık evini yaptırıyor olması ancak bu minvalde anlam kazanabilir.

Terekede Yer Almayan Borç-Alacak İlişkileri

Terekelerde ölen kişinin şahsi serveti hakkında fikir verebilecek en önemli kalemlerden biri de borç ve alacaklardır. Ancak Agop Köçeoğlu gibi bir sarrafların terekesinde ilginç olan İstefan Efendi dışında kimseye ödenen borç bulunmamasıdır.

Sarrafların borç alacak ilişkilerini inceleyen Yavuz Cezar¹⁴⁴ borç alacak ilişkilerinin fevkalade dinamik bir olay olduğuna dikkat çeker. Bir durum

¹⁴² BOA, Y.A.HUS, nr. 513-112 (1325 C 27 / 7 Ağustos 1907).

¹⁴³ Onnik Jamgoçyan, *a.g.e.*, 172.

¹⁴⁴ Cezar'ın örneklerini çoğunlukla 18. yüzyıl ve 19. yüzyılın ilk yarısından seçtiği çalışmasında sarrafların borç alacak ilişkileri ele alınmış ancak hiçbir sarraf terekesi üzerinden inceleme yapılmamıştır. Cezar sarrafların borç alacak ilişkilerini sarraflardan alacağı olanlar ve sarrafların başkalarından alacakları başlıkları altında ele almıştır. Sarraflardan alacağı olanlar bahsinde askeri zümre mensuplarının muhalefatları ele alınmıştır. 18. yüzyılda askerî zümreden vefat edip sarraflarda alacağı olanların alacaklarının sarraflardan alınarak Darphane, Enderun-ı Humayun,

tespiti ya da analiz için zamanın durması (ölüm) veya matematiksel bir ifadeyle mevcut değişkenlerin sabitlenmesi gerektiğini belirten Cezar, aksi takdirde kişilerin yaşam ve faaliyetlerine bağlı olarak zaman içinde rakamların değişeceğinin altını çizer¹⁴⁵. Buradan hareketle Agop Köçeoğlu'nun hayatta iken kime ne kadar borçlandığı ya da kimden ne kadar alacağını olduğu zaman içerisinde şüphesiz değişiklikler göstermiştir¹⁴⁶. Ancak ölüm zamanı durdurmuş, borçları ve alacakları sabitlemiştir.

Yaşadığı dönemin önemli banker ve sarrafları arasında adı geçen ve bilhassa V. Murad ve validesi Şevk-i Efsar Valide Sultan'a verdiği borçlarla bilinen Agop Köçeoğlu'nun hem V. Murad ve validesinden hem de bankerlik faaliyetleri dolayısıyla Maliye Nezareti'nden alacaklı olduğu bilinmektedir. Gerek devletle gerekse şahıslarla, terekeye yansımayan, ancak ölümünün ardından uzun yıllar devleti ve tarafları meşgul eden, hatta devletler arası diplomatik problemlere dönüşen borç-alacak ilişkilerinin devam ettiğini arşiv kayıtlarından görmekteyiz.

Agop Köçeoğlu'nun ölümünün ardından, devletin Köçeoğlu'na olan borçları hem Köçeoğlu'nun varisleri hem de Köçeoğlu'nun borçlu olduğu kişiler tarafından gündeme getirilmiştir. Köçeoğlu'ndan alacaklı olanların mahkeme yoluyla Köçeoğlu'nun devletteki alacaklarına haciz koydurttuklarına dair belgeler bulunmaktadır¹⁴⁷. Bir başka sebep de hem

Hazine-i Amire gibi devlet kurumlarına teslim edildiği görülmektedir. Varis bulunması halinde ise, varislerin muhalefat bedelini ödemeleri şartıyla terekenin kendilerine bırakıldığı ve varislerin alacaklarını kendilerinin tahsil ettiklerini görülmektedir. Cezar sarrafların alacaklarına dair daha fazla örnek bulunduğunu, hayatta olan sarrafların alacaklarını kendilerinin takip ettiğini, sarrafların ölümü halinde ise varislerin delili olan alacaklarla ilgili hak iddiasında bulduklarını dile getirir. Ancak bu kısımda verilen bütün örneklerde borçlunun ölümü ve terekesi ele alınmıştır, bkz. Yavuz Cezar, *a.g.m.*, 196-203.

¹⁴⁵ Yavuz Cezar, *a.g.m.*, 201.

¹⁴⁶ Agop Köçeoğlu'nun sarraflık faaliyetleri, içinde bulunduğu parasal ilişkiler ağı ve ticari faaliyetleri ayrı ve kapsamlı bir çalışma oluşturacak mahiyettedir. Bu minvalde borç-alacak ilişkilerinden bazı örneklerle yer veren bir çalışma için bkz. Oktay, *a.g.e.*

¹⁴⁷ Agop Efendiden alacaklı olanlar ile Agop Köçeoğlu'nun varisleri arasındaki hukuki süreç arşivdeki birçok belge aracılığıyla karşımıza çıkmaktadır. Köçeoğlu veresinin mağdur olduklarını iddia ettikleri konulardan biri (2 Ağustos 1898 tarihli arzuhal ile) ilamat-ı şer'iyeye ile alacaklı olanların şer'i icra dairesine diğer tarafta başka alacak iddiasında bulunanların da Mahkeme-i Nizamiyye ilamatıyla ticaret icra dairesine müracaat etmeleridir. Terekenin tahriri Kısmet-i Askeriye mahkemesinde

Köçeoğlu'nun varislerinin hem de alacaklıların biriken vergi borçlarının devletteki alacaklarından mahsup edilmesi talepleridir¹⁴⁸. Görülen o ki, Köçeoğlu'nun ölümünden sonra devletle olan borç-alacak ilişkisi ile kişilerle olan borç alacak ilişkisi içiçe geçmiştir.

Bilindiği gibi Agop Köçeoğlu ve Hristaki Zoğrafos V. Murad ve validesinin borçlandıkları sarrafların başında gelmektedir. Arzu Terzi'ye göre Agop Köçeoğlu V. Murad ve annesi Şevk-i Efsar Valide Sultan'dan alacakları konusunda Hristaki Efendi kadar şanslı olmamıştır¹⁴⁹. V. Murad'ın Hristaki'ye toplam borcu -27 Haziran 1876'ya kadar devam eden- 211.530 lira 55 kuruştur¹⁵⁰. Hristaki'nin V. Murad tahttan indirildikten sonra bu borçlara karşılık rehin tuttuğu mücevherleri yurt dışına çıkardığı ve II. Abdülhamid'in tahta geçmesiyle hanedana ait mücevherlerin büyük bir kısmının Hristaki'den, değerli mülkler rehin gösterilerek, geri alındığı bilinmektedir¹⁵¹.

Köçeoğlu'nun V. Murad ve validesinden toplam alacağı ise 498.509 lira 96 kuruştur. Bu miktar tereke değerinin neredeyse 69 katıdır. Agop Köçeoğlu'nun padişaha sunduğu bir defterde V. Murad ve validesinin 1861-1876 yılları arasındaki hesaplarının kaydı görülmektedir. Köçeoğlu'nun bahsi geçen yıllar içinde -23 Haziran 1876 itibariyle- senelik %12 faizle verdiği

yapılmış ve 16 Şubat 1312 (28 Nisan 1896) tarihinde Adliye Nezaretinin gazetelerde yer alan tahrirat-ı umimiyesinde "bir müteveffadan alacak iddiasında bulunanların tahrir-i terekeye memur kısmet-i askeriye mahkemesine lüzum-ı müracaatları" gerektiği bildirilmiştir. Buna rağmen Mahkeme-i İstinaf-i Ticaret kısmı davalara bakmaya devam etmektedir. İcra davalarının başka mahkemelerde devam etmesinin kendilerini zor durumda bıraktığını iddia eden varisler Meclis-i Tedkikat-ı Şer'iyyeden iki kere davaların Kısmet-i Askeriye Mahkemesinde görülmesi gerektiğine dair karar çıktığını ancak bu defa da Meşihat ve Adliye Nezareti arasında ihtilaf ortaya çıktığını dile getiriyorlar. Çözüm olarak da bu iki kurum arasındaki ihtilafın Şura-yı Devlette görüşülmesini talep ediyorlar, bkz. BOA, ŞD, nr. 2990-13 (1316 Ca 01 /17 Eylül 1898).

¹⁴⁸ BOA, BEO, nr. 1130-84682 (1316 M 04 / 25 Mayıs 1898); BEO, nr. 1470-110241 (1317 Z 14 / 15 Nisan 1900); BEO, nr. 3034-227496 (1325 R 02 / 15 Mayıs 1907).

¹⁴⁹ Arzu Terzi, *a.g.e.*, 58.

¹⁵⁰ Arzu Terzi, *a.g.e.*, 92.

¹⁵¹ Arzu Terzi, *a.g.e.*, 174-178.

borçlardan toplam 400.454 lira 26 kuruş ve eşya bahasından toplam 98.055 lira 70 kuruş alacağı bulunmaktadır¹⁵².

V. Murad'ın kısa süren saltanatı, Sultan'ın ve validesinin tüm mücevherlerine ve varlıklarına el konulması¹⁵³, kendilerine bağlanan maaşlarla da böyle büyük bir meblağın ancak 24 senede ödenebilecek olması¹⁵⁴ Köçeoğlu'nun alacağını bir türlü tahsil edememesine sebep olmuştur. Köçeoğlu'nun alacaklarının tahsili için verdiği mücadele, taraflar arasındaki mektuplaşmalardan, dönemin gazete haberlerinden, Agop Köçeoğlu'nun alacağını tahsil edebilmek için verdiği dilekçelerden takip edilebilecek bir süreç olup, ayrı bir çalışmaya konu olacak niteliktedir.

Köçeoğlu her ne kadar Sultan ve validesinin borçlarını devletten tahsil etmeye çalışsa da, V. Murad'ın kısa süren saltanatından sonra II. Abdülhamid'in tahta çıkışını takiben Namık Paşa'nın başkanlığında Hazine-i Hassa'da kurulan komisyon Agop Köçeoğlu'nun alacağının kalmadığı yönünde karar bildirmiştir¹⁵⁵. Sadrazamlık makamının Köçeoğlu'nun talep ettiği alacağının reddedilmesi kararının devlet hazinesinin faydasına olduğunu dile getirerek, Padişahın da hazinenin lehine olan bu kararı memnuniyetle karşılayacağına vurgu yapması dikkat çekicidir¹⁵⁶.

Agop'un bir diğer alacağı da Maliye Hazinesinden olup, istikrazdan kaynaklanmaktadır. Köçeoğlu henüz hayatta iken, Osmanlı Bankası ve bazı

¹⁵² BOA, HH.d, nr. 24235-14 (1293 Ca 04/ 28 Mayıs 1876). Ali Akyıldız da hem vakit gazetesinde çıkan haberlerden hem de Agop Köçeoğlu ve Şevk-i Efsar Hanım arasındaki mektuplaşmalardan V. Murad ve annesi Şevk-i Efsar hanımın 16 yıl boyunca borçlandıkları Agop Köçeoğlu'na toplam 500.000 lira borçlu olduklarının anlaşıldığını söyler, bkz. Akyıldız, *Haremın...*, 197-202. V. Murad'ın Köçeoğlu'ndan aldığı borçların ayrıntıları ve borçların ödenmesi hususunda yazdığı mektup örnekleri için bkz. Kerem Turğut, "Şehzadeliğinden Tahttan İndirilişine Kadar V. Murad'ın Borçları Meselesi", *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul Üniversitesi 2019.

¹⁵³ Arzu Terzi, *a.g.e.*, 125.

¹⁵⁴ Ali Akyıldız, *Haremın...*, 200.

¹⁵⁵ BOA, İ.HUS, nr. 54-107 (28 S 1315 /29 Temmuz 1897).

¹⁵⁶ BOA, Y.EE, nr. 83-19 (1319 Ca 04 / 19 Ağustos 1901). Bu alacağın akibeti hala araştırılmaya muhtaçtır. Devletin Köçeoğlu'na olan borcuna ilişkin incelediğimiz evraklarda bu alacaktan bahsedilmediği gibi, Hazine-i Hassa'nın Köçeoğlu'na borcu olmadığını altı çizilirken, borcun Maliye Nezaretine devredilmiş olmasını akla getirecek ipucuna da rastlanılmamıştır.

Galata sarraflarının Hazine'deki alacaklarına karşılık irade-i seniyye ile 6,5 milyon liralık tahvilat çıkarılmıştır¹⁵⁷. Bunun bir milyonunun Banka idaresine rehin verildiği, 4,5 milyonunun da Banka ve sarrafların alacaklarına karşılık verildiği belirtilmektedir. Alacaklılar arasında bulunan Köçeoğlu'nun devlete verdiği borçlar nedeniyle (*cihet-i karz ve saireden dolayı*) Hazine'den faiziyle birlikte iki kalem 330.952 lira alacağı olduğu belirtilmektedir. Agop Köçeoğlu'nun alacağının *merhunat bedeli ve yüzde otuzu bittenzil bakiyye kalan mikdarı* için 220.000 liralık tahvilat verilmesine karar verilmiştir¹⁵⁸.

1891'de, Agop Köçeoğlu henüz hayatta iken, Maliye Nezareti'nin Köçeoğlu'nun Maliye Hazinesi'ndeki alacaklarının tespiti ve nasıl ödeneceğine dair bir komisyonun kurulması gerektiğine karar verilmiş olmasına rağmen hala kurulmadığını dile getirmesi, devletin Köçeoğlu'na olan borcunu henüz ödemediğini ortaya koymaktadır¹⁵⁹.

Köçeoğlu devletten alacaklı olduğu gibi, tespit edebildiğimiz kadarıyla Ali Haydar, Petrak ve Bogos Köçeoğlu¹⁶⁰ gibi aile fertlerine; Tubini Ailesi, Hüdaverdizade Ohannes gibi sarraf ve bankerlere, Abdullah Samancı adlı Yunan tebaasından bir şahsa ve Korpi şirketine borçlu olarak hayatını kaybetmiştir.

Daha evvel de belirtildiği gibi Köçeoğlu'nun ölümünden sonra alacaklıların muhatabı devlet olmuştur. Köçeoğlu hayatta iken mahkemelere intikal etmiş olan borç-alacak meseleleri ölümünden sonra alacaklıların

¹⁵⁷ BOA., BEO, nr. 986-73931 (1315 Ra 03 / 2 Ağustos 1897).

¹⁵⁸ BOA., BEO, nr. 986-73931 (1315 Ra 03 / 2 Ağustos 1897).

¹⁵⁹ BOA., İ.DH, nr. 1229-96199 (1308 L 19 / 28 Mayıs 1891); Y.PRK.A, nr. 6-53 (1308 L 25 / 3 Haziran 1891).

¹⁶⁰ 1899 tarihli bir evraktan alacaklı olan Petrak Köçeoğlu'nun varisleri Veron(ik) ve Agos Köçeoğlu'nun Agop Köçeoğlu varisleri aleyhine İstinaf Mahkemesi aracılığıyla 50.000 liralık icra kararı çıkardıkları görülüyor. Agop'un varisleri asıl borç 7.000 lira olduğu halde faize faiz eklenerek meblağın bu denli yükseltilmesine ve Kısmet-i Askeriye Mahkemesi yerine davanın ticaret mahkemesinde görülmesine itiraz ettiklerini görüyoruz, bkz. BOA., ŞD, nr. 2997-3, (1317 Ca 06 /12 Eylül 1899) 1907 kayıtlarında Petrak ve Bogos'un alacaklarına dair ödeme yapılmadığı görülüyor. Ama ödeme yapılmamış olması mahkemelerin devam ettiği şeklinde yorumlanabilir. Daha erken tarihli bir başka kayıta ise "... Biraderleri Petrak ve Bogos Efendiler vereselerinin dahi alacakları var ise de mahkemeleri hitam bulmadığı cihetle mikdarları tayin etmemiş olduğu..." belirtilmiştir, bkz. BOA., Y.PRK.ML, nr. 4-47 (1300 Z 29 / 31 Ekim 1883).

Köçeoğlu'nun devletten alacaklarına haciz koydurtmaları ile devam etmiştir. Haciz edilen miktarlara bakıldığında, alacaklıların iddia ettikleri meblağların devletin Köçeoğlu hesabından mahsup ederek ödemeyi taahhüt ettiği meblağlardan genellikle daha yüksek olduğu görülmektedir. Agop Köçeoğlu'nun ölümünden sonra alacaklılar devletten bu meblağların bir kısmını tahsil etmişlerdir. Maliye Nezareti Düyun-ı Umumiye Muhasebesi'ne ait bir kayıt "*Köçezade Agop Efendi matlubatından mahsub olunmak üzere vukubulan tediyatın ve mahcuzatın bakiyelerinin miktarını...*" içermektedir. Aslında bu kayıt Köçeoğlu'nun ölümünden sonra devam eden borç alacak ilişkilerinde zamanın durdurulmasını mümkün kılması açısından son derece önemlidir. Bu kayda dayanan Ekim 1907 tarihli Meclis-i Mahsus-ı Vükela mazbatasına göre Agop Köçeoğlu'nun Hazine'den alacağı olan meblağdan toplam 192.287 lira 1 kuruşu mahsup edilerek alacaklılara ödenmiş görülmektedir. Bu meblağın 16.384 lira 29 kuruşu Köçeoğlu'nun 1894 yılı Mart ayının ortasına kadar olan vergi borçlarına karşılık mahsup edilmiştir. Bunun dışında 12.964 liranın da Köçeoğlu'na daha evvelden ödendiği ortaya çıkmış ve bu miktar da alacağından düşülmüştür. Yani Agop Köçeoğlu ve varislerinin devletten alacaklarına karşılık tahsil ettikleri toplam miktar 29.348 lira 29 kuruştur. Bir lira 100 kuruş hesabıyla bu rakam 2.934.800 kuruş olup tereke değerinin yaklaşık dört katıdır.

Köçeoğlu'nun devletten alacaklarına haciz koyduranların başında dönemin önemli Levanten bankerlerinden olan Tubini ailesi gelmektedir ve kendilerine Agop'un alacağından mahsup edilerek 161.056 lira 72 kuruşluk ödeme yapılmıştır. Tubinilerle Köçeoğlu İtibar-ı Umumi-i Osmanî Bankası'nın (Crédit Général Ottoman) kuruluşunda ve yönetiminde birlikte yer almışlardır. Fransız vatandaşı olan Tubiniler, Köçeoğlu'ndan alacakları olduğu iddiasıyla Fransız devleti vasıtasıyla Osmanlı devletine talepte bulunmuşlar. Agop Köçeoğlu'nun ölümünden çok kısa bir süre önce, 9 Ocak 1893'te, Fransa sefirine mektupla başvuru yapan Aristide Tubini, 1881'de George Tubini ve oğlunun daha evvel Köçeoğlu'na verdikleri toplam 191.455 lira 14 kuruşluk borç için bir anlaşma yaptıklarını ancak geçen süre içinde Köçeoğlu'nun anlaşmanın gereklerini yerine getirmediğini dile getirmiştir¹⁶¹. Anlaşmaya göre Köçeoğlu'nun İtibar-ı Umumi-i Osmanî Bankası'ndaki hisselerinden vazgeçmesi karşılığında borcun 49.525 liralık kısmı ödenmiş

¹⁶¹ Semih Sefer, *a.g.e.*, 100-101.

kabul ediliyor. Agop Köçeoğlu kalan 141.929 lira 14 kuruşluk miktarın yarısını Maliye Nezaretî'nden olan alacaklarından diğer yarısını ise V.Murad ve annesinden olan alacaklarından ödemeyi taahhüt ediyor. Ancak geçen süre içinde Tubiniler kendilerine ödeme yapılmadığını belirterek borcun ödenmesini Osmanlı Devleti'nden talep ediyorlar. Agop Köçeoğlu'nun ölümü ve Fransız Devleti'nin de araya girmesiyle bu alacak meselesi bir başka banker ailesi olan Lorandoların alacak meseleleriyle birlikte iki devlet arasında bir krize dönüşmüştür¹⁶². 1893-1903 arasında süren bu meselede Tubinilerin talep ettiği miktar 1898 itibariyle 185.230 Osmanlı lirasıdır¹⁶³. Osmanlı Devleti ve Fransız sefaretî arasında borcun miktarı ve faizin belirlenmesi noktasında gerçekleşen görüşmeler Fransa Devleti'nin bu konudaki siyasi ve tehditkâr tavrıyla ve Tubinilerin ödemelerin bir mukavele ile belirlenmesi konusundaki ısrarları¹⁶⁴ üzerine bir mukavele ile sonuçlanıyor. Bu mukaveleye dayanarak Osmanlı hükümetinin Tubinilere toplamda 167.056 lira 72 kuruş ödeme yaptığı ve Ağustos 1903'de ödemelerin tamamlandığı iddia edilmektedir¹⁶⁵. Ancak yukarıda bahsi geçen mazbatada ise 1907 itibariyle Tubini ailesine Tubini tarafından haciz edilen 166.000 liradan ödenen miktarın 161.056 lira 72 kuruş olduğu belirtilmektedir.

Alacaklarına karşılık ödeme yapılan bir diğer kişi Ali Haydar Köçeoğlu'dur ve kendisine farklı tarihlerde toplam 1.882 lira ödeme yapılmıştır. Aynı soyadı taşıyan ancak mühtedi¹⁶⁶ olduğu belirtilen Kantar

¹⁶² Lorando-Tubuni alacakları meselesinin ayrıntıları için bakınız Sefer, a.g.e., 100-131.

¹⁶³ BOA., BEO, nr. 1247- 93470 (1316 Ş 12 / 26 Aralık 1898).

¹⁶⁴ BOA., Y.MRZ.d, nr. 9751 (1319 C 19 / 3 Ekim 1901).

¹⁶⁵ Semih Sefer, a.g.e., 125-131.

¹⁶⁶ BOA., BEO, nr. 3372-252892 (1326 B 14 /12 Ağustos 1908). Köçeoğlu ailesinden ihtida edenler olmuş mudur? Kevork Pamukciyan'ın Yeprem Boğosyan'ın Köçeyan Kertesdanı adlı eserinden aktardığına göre Harutyun Köçeyan'ın 1845 doğumlu oğlu Kirkor ihtida etmiş, kızı İskuhi-Anna da babası gibi ihtida ederek Hatice-Melek adını almıştır. Bahsi geçen Hatice-Melek Hanım, Reşad Ekrem Koçu'nun dedesi Vilayet Mektupçusu Reşad Bey'in üçüncü zevcesidir. Kevork Pamukciyan bazı yazılarında Hatice Melek Hanım'ın Agop Köçeoğlu'nun oğlu Andon Bey'in kızı olduğunu söylese de daha sonra bu konuda hata yaptığını, Andon Bey'in bekar olarak öldüğünü belirtir. Ancak ilgi çekici olan Hatice Melek Hanım'ın Agop Köçeoğlu'nun oğlu Aram Bey arasında bir veraset davasının mevcut olduğu bilgisidir. İhtida eden Kirkor Köçeoğlu hakkında yeterli bilgimiz olmadığı için Ali Haydar beyle ilgisini henüz netleştirebilmiş değiliz. Kevork Pamukciyan, "Reşad Ekrem Koçu'dan Hatıralar", 50-51. *Şehir Üniversitesi Kişisel Arşivlerde İstanbul Belleği Taha Toros Arşivi*,

İdaresi Kontrol Memuru Ali Haydar Efendi babasından miras kalan menkul ve gayrimenkulleri Agop Efendi'nin *yed-i gasbına* geçirmesinden dolayı senelerce devam eden mahkemelerin neticesinde 300.000 liralık alacakları olduğu halde İkinci Ticaret Meclisi'nin 11.700 liraya hükmettiği, Köçeoğlu Agop'un bunu bile kabul etmeyerek işi sürüncemede bıraktığı ancak en sonunda Köçeoğlu'nun gümrük tahviline bağlanmış olan alacağından ödenmek üzere 5.000 liralık gümrük tahvilinin faiziyle birlikte haczine karar verildiğini belirtmektedir¹⁶⁷. Haciz edilen bu miktarın ödemeleri arşiv evraklarından anlaşıldığı kadarıyla ancak Ali Haydar Efendi'nin talepleri üzerine ufak meblağlar halinde yapılmış ve yapılan ödemeler alacak tutarını karşılamamış olsa gerek ki, Ali Haydar Efendi'nin ölümünden sonra da eşi Fatma Şefika Hanım'ın taleplerine karşılık Hazine'den ödemeler devam etmiştir.

Daha evvel de belirtildiği gibi Köçeoğlu'ndan alacaklı olanlar Köçeoğlu'nun maliyedeki alacağına mahkeme yolu ile haciz koydurtmuşlardı. Bu hacizlerin ödenmeyen bakiyelerinin toplamı 89.410 liradır. Bunlar arasında Hüdaverdizade Ohannes Efendi'nin (Allahverdiyan)¹⁶⁸ Agop Köçeoğlu'nu ödemeye mahkum ettiği toplam meblağ 60.000 liralık gümrük tahviline bağlanmıştır. Hüdaverdi Ohannes Efendi'nin alacağına karşılık 41.622 liralık tahvil ita edilmiş, kalan 18.378 lira ise Köçeoğlu'nun alacağından mahsup edilmek üzere kaydedilmiştir. Ali Haydar Köçeoğlu'nun haczettiği 5.000 liranın kalan 3.118 lirası, Yunan devleti tebaasından Abdullah Samancı'nun haczettiği 5.682 lira, İngiltere vatandaşı olan Korpi varislerinin alacağı olan 62.222 lira bulunmaktadır¹⁶⁹.

<http://earsiv.sehir.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11498/15093/001582344010.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (12 Mayıs 2018)

167 BOA, ŞD, nr. 3048-38 (1325 L 13 / 19 Kasım 1907).

168 Meclis-i Mebusan'ın ikinci reis vekili olan sarraf Ohannes 1868'de Osmanlı sarraflar kahyası seçilmiştir. Aynı zamanda Sultan Abdülaziz'in eski sarraflarındandır, bkz. Jamgoçyan, *a.g.e.*, 135. Agop Köçeoğlu ile Hüdaverdizade Ohannes arasındaki alacak meselesi uzun bir süre mahkemeleri meşgul etmiş ve bu sebeple de geride birçok arşiv vesikası bırakmıştır. Aslında Ohannes'e 30.000 lira borçlu olduğunu savunan Agop Köçeoğlu alacağının Maliye Hazinesi tarafından ödenmesine razı olmayan sarrafın kendisini zor durumda bıraktığını iddia etmiştir. (BOA., Y.PRK.AZJ, nr. 6-5 (1299 Z 09 / 22 Ekim 1882). Görülen o ki, zaman içinde Ohannes'in alacağı faizleriyle beraber ikiye katlanmış ve Ohannes de alacağından tahsili için çeyrek asırlık bir mücadele vermiştir.

¹⁶⁹ BOA., Y.A.RES, nr. 150-57 (1325 Ş 25 / 3 Ekim 1907).

Bu hesaba Agop Köçeoğlu varislerinin 1894 senesinden sonraki emlak vergisinden doğan borçlarının dahil edilmediği de ayrıca belirtilmiştir.

Bu kayıtlardan çıkan sonuca göre, Agop Köçeoğlu'nun devletten alacağına karşılık olarak borçlu olduğu kişilere, kendisine ve varislerine yapılan ve yapılacak olan ödemelerin toplamı yaklaşık 281.697 liradır. Yani Agop Köçeoğlu'na olan borcuna karşılık devlet toplam 28.169.700 kuruşluk ödeme yapmıştır ki, bu da tereke değerinin neredeyse 39 katıdır. Köçeoğlu'nun Sultan V. Murad ve validesinden toplam alacağı ise 498.509 lira 96 kuruş, yani 49.850.996 kuruştur ki, bu miktar da tereke değerinin neredeyse 69 katıdır.

Agop Köçeoğlu'nun alacaklarının miktarı terekesi ile kıyaslandığında aslında terekenin hacmi hakkında fazla bir şey söylemeye gerek kalmıyor, ancak Agop'un yalnızca V. Murad'dan alacaklarının toplamı bu sarrafın iş hacminin bir göstergesi olarak kabul edilebilir. Son zamanlarda sarraflar üzerine yapılan bir çalışmada ölmüş, iflas etmiş ya da firar etmiş olan 25 sarrafın 1844-1863 yılları arasındaki Darphane kayıtlarından yola çıkılarak işlem hacimleri ortaya konulmuştur. Bu zaman aralığı Köçeoğlu'nun da aktif olarak sarraflık yaptığı dönemdir. Çalışmada yer alan sarraflara ait 546 işlemin toplam parasal hacmi 39.986.605,50 kuruş olup bu toplam, Agop'un V. Murad'dan alacağı olan 49.850.996 kuruşdan daha küçüktür. Dahası bu rakam sarrafların borçlarının ve alacaklarının toplamıdır. Sarrafların alacakları toplamı ise 16.945.553,50 kuruş olup Agop'un alacağının neredeyse üçte biridir. Toplam iş hacminden hareketle tek bir sarrafın alacağı ortalama miktar 677.822 kuruş olarak hesaplanmıştır ki, bu da Köçeoğlu'nun bahsi geçen alacağının 74'te biri kadardır¹⁷⁰. Bu bilgiler Agop Köçeoğlu'nun ortalama bir sarrafın çok üstünde parasal büyüklüklerle iş yaptığının en önemli kanıtıdır.

Sonuç

19. yüzyılın ikinci yarısında dış borçlanmanın başlaması ve modern bankacılık faaliyetlerinin yaygınlaşmasıyla Osmanlı mali sistemi yeni bir

¹⁷⁰ Canan Torlak Emir, "An Analysis of Sarrafs Credit Networks in Istanbul (1844-1863)", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Şehir Üniversitesi 2015, 41-42.

sürece girmiştir. Devletin borçlanma kanallarının değişmesi ve iç borçlanmada büyük pay sahibi olan sarrafların bankerlik faaliyetlerine başlaması, bankacılık sistemi dışında faaliyet gösteren sarrafların bu süreçteki hikayelerinin göz ardı edilmesine sebep olmuş gibi görünüyor. Değişen şartlara uyum sağlayan eski sarrafların banker diye adlandırılmaları acaba onları sadece bankacılık faaliyetleri ile mi sınırladı? Yoksa bir taraftan da sarrafların geleneksel faaliyetlerini sürdürmeye devam mı ettiler? Agop Köçeoğlu işte böyle bir dönemde belki Osmanlı sarraflarının son neslinde yer alan isimlerden birisi. Bir taraftan saray ile ilişkisi, bir taraftan da yer aldığı banka ve şirket kurma teşebbüsleri Köçeoğlu'nu bu geçiş sürecinin dikkat çeken simalarından biri haline getirmektedir.

Sadece Osmanlı mali sisteminin yaşadığı sıkıntılar nedeniyle değil, kendi girdiği iktisadi ve siyasi ilişkiler nedeniyle de oldukça çalkantılı bir serüveni olan Agop Köçeoğlu ilgi çekici bir isimdir. Bu ilginç karakterin ölümü ve bıraktığı miras da en az hayat hikayesi kadar dikkate değer. Yaşamı boyunca Osmanlı hanedanı ile girdiği parasal ilişkiler ve bankacılık sektörü içinde yaptığı büyük hacimli işler, sarrafın terekesine aynı ölçüde yansımamıştır. Gerek terekede yer almayan ancak ailenin tasarrufunda kaldığı belirlenen çok kıymetli gayrimenkullerin, gerekse büyüklüğü tereke değerinin yüz katını aşan alacaklarının varlığı bunun en önemli kanıtıdır. Agop Köçeoğlu'nun terekesinin servetini yansıtmamasının iki sebebi olabilir: Ya gerçekten Agop son dönemdeki işleri yüzünden devletten alacaklarını tahsil edemediği için zor duruma düşmüş ve servetini büyük ölçüde kaybetmiştir ya da borçlu olduğu için terekede tahrir edilmesinden imtina edilen büyük hacimli varlıklar Agop hayatta iken yakınlarına devredilmiştir.

Burada şüphe götürmeyen önemli gerçeklerden birisi Agop Köçeoğlu'nun devletten ve saraydan alacakları konusunda dönemin diğer önemli bankerleri kadar şanslı olmadığıdır. Buradaki şans aslında diğerlerinin sahip olduğu diplomatik bir avantaj olarak da değerlendirilebilir. Çünkü dönemin diğer bankerlerinden farklı olarak Köçeoğlu yalnızca Osmanlı vatandaşıdır. Tubiniler Fransız, Baltaziller Avusturya, Camondolar İtalyan vatandaşıdır ve bu bankerler devletten alacaklarını uyruğu oldukları yabancı devletler aracılığıyla, bu devletler düzeyinde talep etmişlerdir.

Agop Köçegölu'nun terekesi Osmanlı iktisat tarihi çalışmalarında en sık başvurulan kaynaklardan biri olan terekelerin en önemli sorunlarından birine dikkat çekmektedir. Tereke kayıtları serveti tam olarak yansıtır mı? Osmanlı toplumunda gelir dağılımı piramidinin en üst kısmında yer alan sarraflar grubuna dahil bir vatandaşın terekesini ele aldığımız bu örnekte devletle irtibat halinde olan bir sarrafın hayatına, mal varlığına, parasal ilişkilerine dair evraklara ulaşabildiğimiz için tereke ile terekede yer almayan servet unsurları arasında bir karşılaştırma yapma şansına sahip olabildik. Ancak devletle ölümünden sonra tutulan tereke kaydı dışında hiç münasebeti olmamış sıradan Osmanlıların terekeleri acaba onların gelir ve servetlerini ne ölçüde yansıtmaktadır? Onların terekeye yansımayan servetlerinin izini sürmek mümkün müdür?

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri*

A-Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA) :

- A.MKT.MHM (Sadaret Mektubî Kalemi Mühimme Kalemi)
- A.MKT.MVL (Sadaret Mektubî Kalemi Meclis-i Vâlâ Evrakı)
- A.MKT.UM (Sadaret Mektubî Kalemi Umum Vilayet Evrakı)
- BEO (Bâb-ı Âlî Evrak Odası)
- HR.İD (Hariciye Nezareti İdare Evrakı)
- HH.d (Hazine-i Hâssa Nezâreti Defterleri)
- İ.DH (İrade-i Dahiliye)
- İ.HUS (İrade-i Hususî)
- İ.TAL (İrade-i Taltifat)
- ŞD (Şûra-yı Devlet)
- Y.A.HUS (Yıldız Sadaret Hususî Maruzât Evrakı)
- Y.A.RES (Yıldız Sadaret Resmî Maruzât Evrakı)

* Arşiv belgelerinin numara ve tarihleri dipnotlarda verilmiş olduğundan burada tekrardan kaçınılmıştır.

- Y.EE (Yıldız Esas Evrakı)
Y.MRZ.d (Yıldız Maruzât Defterleri)
Y.PRK.A (Yıldız Perakende Sadaret Maruzâtı)
Y.PRK.AZJ (Yıldız Perakende Arzuhal ve Journaller)
Y.PRK.ML (Yıldız Perakende Maliye Nezareti Maruzâtı)
Y.PRK.MŞ (Yıldız Perakende Meşihat Dairesi Maruzâtı)

B-Şer'iyeye Sicilleri Arşivi

Kısmet-i Askeriye Mahkemesi, nr. 1940, s.76-77.

C-Topkapı Sarayı Arşivi

T SMA.E (Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakı)

D-Araştırma ve İnceleme Eserler

- AKYILDIZ, Ali. *Haremin Padişahu Valide Sultan Harem'de Hayat ve Teşkilat*, İstanbul 2017.
- . "Sarraflık", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2009, 36, 163-165.
- ARTAN, Tülay. "Köçeoğlu Yalısı", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul 1994, V, 85-86.
- . "Köçeoğlu Yalısı (Çengelköy)", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul 1994, V, 86.
- ASLANIAN, Sebouh. *From the Indian Ocean to the Mediterranean: The Global Trade Networks of Armenian Merchants from New Julfa*, Berkley 2011.
- ATILGAN, Arif. "Acıbadem'de Köçeoğlu Köşkleri", *Acıbadem Dergisi*, 58, (2017), 34-35.
<http://www.acibademdergisi.com/2017/sayi58/files/assets/basic-html/page-36.html> (3 Mart 2018)
- AYAŞLI, Münevver. *Dersaadet*, İstanbul 2002.

- AYSAN, Fatma Nur. "II.Mahmud Döneminde Dersaadette Bir Ailenin Muhallefatı: Düzoğulları", *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 2013.
- AYSU, Çiğdem. "Çengelköy", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul 1994, II, 485-487.
- BARKAN, Ömer Lütfü. "Edirne Askeri Kassamına Ait Tereke Defterleri (1545-1659)", *Belgeler*, III/5-6, (1966), ss.1-479.
- BARSOUMIAN, Hagop. "The Dual Role of the Armenian Amira Class Within the Ottoman Government and the Armenian Millet", *Christians and Jews in the Ottoman Empire*, ed. by Benjamin Braude-Bernard Lewis, New York, 1982, 171-184.
- , *İstanbul'un Ermeni Amiraliler Sınıfı*, çev. Solina Silahlı, İstanbul 2013.
- BERKES, Niyazi. *Türkiye İktisat Tarihi*, İstanbul 2013.
- BEYDİLLİ, Kemal. *II.Mahmud Devri'nde Katolik Ermeni Cemaati ve Kilisesi'nin Tanınması (1830)*, yay. Şinasi Tekin, Gönül Alpay Tekin, Cambridge-Massachusetts 1995.
- BOZKURT, Fatih. "Tereke Defterleri ve Osmanlı Maddi Kültüründe Değişim (1785-1875 İstanbul Örneği)", *Yayınlanmamış Doktora Tezi*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 2011.
- BÖLÜKBAŞI, Ömerül Faruk. "İstanbul Sarrafları (1691-1835)", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 30, İstanbul 2014, 19-96.
- , *18. Yüzyılın İkinci Yarısında Darbhâne-i Âmire*, İstanbul 2013.
- CANBAKAL, Hülya. "Reflections on the Distribution of Wealth in Ottoman Ayntab", *Oriens*, 37, (2009), 237-252.
- CEZAR, Yavuz. "18. ve 19. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Sarraflar", *Gülten Kazgan 'a Armağan Türkiye Ekonomisi* (haz. L.Hilal Akgül - Fahri Aral), İstanbul 2004, 179-207.
- COŞGEL, Metin M.-Boğaç A. Ergene. "Intergenerational Wealth Accumulation and Dispersion in the Ottoman Empire: Observations from Eighteenth-Century Kastamonu", *European Review of Economic History*, 15/2, (2011), 255-276.
- , "Inequality of Wealth in the Ottoman Empire: War, Weather and Long Term Trends in Eighteenth-Century Kastamonu", *The Journal of Economic History*, 72/2, (2012), 308-331.
- CURTİN, Philip D. *Kültürler Arası Ticaret*, İstanbul 2008.
- ÇARKÇIYAN, Y. Gamidas. *Türk Deoleti Hizmetindeki Ermeniler*, İstanbul 2016.

- ÇETİN, Cem. "Baltazzi Ailesinin İktisadi Faaliyetleri ve Osmanlı Maliyesi ile ilişkileri", *Basılmamış Doktora Tezi*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 2009.
- DABAĞYAN, Levon Panos. *Geçmişten Günümüze Millet-i Sadıka-ı Osmanlı Ermenileri*, İstanbul 2010.
- DADYAN, Saro. *Osmanlı'da Ermeni Aristokrasisi*, İstanbul 2011.
- DER MATOSSIAN, Bedross. "The Armenian Commercial Houses and Merchant Networks in the 19th Century Ottoman Empire", *TURCICA*, 39, (Güz 2007), 147-174.
- ELDEM, Sedad Hakkı. *Köçeoğlu Yalısı Bebek*, İstanbul 1977.
- EMİR, Canan Torlak. "An Analysis of Sarrafs Credit Networks in Istanbul (1844-1863)", *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul Şehir Üniversitesi 2015.
- ERGENE, Boğaç A.-Atabey Kaygun-Metin M. Coşgel, "A Temporal Analysis of Wealth in Eighteenth-century Ottoman Kastamonu", *Continuity and Change*, 28/01, (2013), 1-26.
- EVREN, Burçak. "Atlas Sineması", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul 1993, I, 412-413.
- GENÇ, Mehmet. *Osmanlı'da Devlet ve Ekonomi*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2005.
- GÖYÜNÇ, Nejat. "Kapudan-ı Derya Küçük Hüseyin Paşa", *Tarih Dergisi*, 2 (1952), 35-50.
- HUT, Davut. "Veliâhd Murad-Yeni Osmanlılar İlişkisinde Fikirtepe V. Murad Köşkü", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, Sayı 20 (Bahar 2009), 101-142.
- İPŞİRLİ, Mehmet. "Bezîrgân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1992, 6, 103-104.
- JAMGOÇYAN, Onnik. *Osmanlı İmparatorluğunda Sarraflık Rumlar, Museviler, Frenkler, Ermeniler (1650-1850)*, çev. Erol Üyepazarıcı, İstanbul 2017.
- KABADAYI, Mustafa Erdem. "Mkrdich Cezayirliyan or the Sharp Rise and Sudden Fall of an Ottoman Entrepreneur", *Merchants in the Ottoman Empire*, ed. Suriaya Faroqhi-Gilles Veinstein, 2008, 281-299.
- KADI, İsmail Hakkı. *Ottoman and Dutch Merchants in the Eighteenth Century*, Leiden-Boston 2012.

- KARAKAYA, Hatice. "Vahdettin Köşkü", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul 1994, VII, 356.
- KAZGAN, Haydar. *Galata Bankerleri*, İstanbul 1991, I.
- KEYVANOĞLU, Merve Cemile. "1870 Büyük İstanbul Yangını", *OTAM*, 41, (Bahar 2017), 169-189.
- KORSCH, Evelyn. "The Sceriman between Venice and New Julfa. An Armenian Trading Network and its Sociocultural Impacts (Seventeenth and Eighteenth Centuries)", *Union in Separation Diasporic Groups and Identities in the Eastern Mediterranean (1100-1800)*, ed. Georg Christ-Franz Julius Morche-Roberto Zaugg-Wolfgang Kaiser-Stefan Burckhardt-Alexander D. Beihammer, Roma 2015, 363-378.
- . "The Scerimans and Cross-Cultural Trade in Gems: The Armenian Diaspora in Venice and its Trading Networks in the First Half of the Eighteenth Century", *Commercial Networks and European Cities, 1400-1800*, ed. Andrea Caracausi-Christof Jeggler, Londra 2014, 223-239.
- KOYUNCU, Nuran. "Osmanlı Devleti'nde Sarrafların Mültezimlere Kefilliği", *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 5-1, Malatya 2014, 295-326.
- KURAN, Timur. *Yollar Ayrılırken: Ortadoğu'nun Geri Kalma Sürecinde İslam Hukukunun Rolü*, İstanbul 2012.
- MANAV, Nursel. "Devlet-Banker İlişkileri Çerçevesinde Baltazzi Ailesi", *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü 2009.
- NEUMANN, Cristoph K. "Birey Olmanın Alamiyeti Olarak Tüketim Kalıpları 18.Yüzyıl Osmanlı Meta Evreninden Örnek Vakalar", *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar*, 8, (Bahar 2009), 7-47.
- NORTH, Douglass C. *Kurumlar, Kurumsal Değişim ve Ekonomik Performans*, çev.Gül Çağalalı Güven, İstanbul 2002.
- OKTAY, Melike. "19. Yüzyılda Bir Galata Bankeri: Köçeoğlu Agop Efendi", *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Marmara Üniversitesi 2004.
- ÖZCAN, Abdülkadir. "Bîrun", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1992, 6, 205.
- ÖZCAN, Özlem. "İstanbul Tarihinde Bankacılık Faaliyetlerinin Gerçekleştiği Yapılar", *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü 2009.

- ÖZEN, Mine Esiner. "Türkçe'de Kumaş Adları", *Tarih Dergisi*, 33, (1982), 291-340.
- ÖZGEN, Zeynep Tülin. "Vahdettin Korusu", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul 1994, VII, 354-356.
- PAMUK, Şevket. "Osmanlı Zenginleri Servetlerini Nasıl Kullanıyorlardı?", *Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları Seçme Eserler I*, İstanbul 2007, 147-154.
- . "Osmanlı Devletinin İç Borçlanma Kurumlarının Evrimi, 1600-1850", *Osmanlı Maliyesi: Kurumlar ve Bütçeler 1*, haz. Mehmet Genç - Erol Özvar, İstanbul 2006, 27-38.
- PAMUKÇIYAN, Kevork. *Ermeni Kaynaklarından Tarihe Katkılar-IV Biyografileriyle Ermeniler*, İstanbul 2003.
- . "Reşad Ekrem Koçu'dan Hatıralar", 50-51. *Şehir Üniversitesi Kişisel Arşivlerde İstanbul Belleği Taha Toros Arşivi*, <http://earsiv.sehir.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11498/15093/001582344010.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (12 Mayıs 2018)
- SEFER, Semih. "Osmanlı Devleti'nde Faaliyet Gösteren Banker Lorando ve Tubini Aileleri", *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 2017.
- ŞAHİNER, Araks. "The Sarrafs of Istanbul: Financiers of the Empire", *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Boğaziçi Üniversitesi 1995.
- TANMAN, Baha. "Köçeoğlu Köşkü", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul 1994, V, 84-85.
- TERZİ, Arzu. *Saray Mücevher İktidar*, İstanbul 2011.
- TURÇUT, Kerem. "Şehzadeliğinden Tahttan İndirilişine Kadar V. Murad'ın Borçları Meselesi", *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul Üniversitesi 2019.
- ÜNLÜ, Ertan. "18. Yüzyılda Sarraf Katlleri:"Devlet Malına Halel" in mi, Hizipleşmenin mi Kurbanları?", *Osmanlı Araştırmaları*, LII, İstanbul 2018, 99-133.
- . "18. Yüzyılda Osmanlı Eliti Bir Darphane Sarrafının Muhallefatı: Bedros Nam-ı Diğer Petraki", *OTAM*, 43, (Bahar 2018), 281-317.
- Üsküdar Belediyesi Resmi İnternet Sayfası:**
<https://www.uskudar.bel.tr/tr/main/erehber/saraylar-kasirlar-koskler/47/koceoglu-kosku-ahmet-celleddin-pasa-kosku/862>. (2 Mayıs 2018).
- Vak'a-Nüvis Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi*, haz. Münir Aktepe, XIV, Ankara 1991.

YARMAN, Arsen ve Ara Aginyan. *Sultan II. Mahmud ve Kazaz Artin Amira*, İstanbul 2013.

ZORLU, Tuncay. *Osmanlı ve Modernleşme III.Selim Dönemi Osmanlı Denizciliği*, İstanbul 2014.

EK I: Terekede Kaydedilen Eşya Listeleri

Tablo I: Agop Köçeoğlu'nun Beyoğlu'ndaki Evinde Kaydedilen Eşyaların Listesi

Miktar	Eşyanın Cinsi	Fiyat (kuruş)
3 adet	mor diba kaplı kakum kürk	600
1 adet	sincab kürkü	
1 adet	sarı boğça	
1 adet	samur kürk	
1 adet	sako kaplı kuşe kürk	1.500
2 adet	setre	
3 adet	pantolon	
2 adet	yelek	
5 adet	gecelik entari	
1 adet	boğça	
25 adet	elvan gömlek	750
30 adet	elvan fanila	150
1 adet	yün kuşak	25
1 adet	abânî	
15 adet	elvan mendil	
10 adet	gecelik entari	350
5 adet	fanila	
40 adet	mendil	
50 çift	çorap	
20 adet	şal tütün keseleri	200
1 adet	çekmece derununda gümüş tuvalet takımı	3.000
2 re's	ala at	18.000
1 adet	sarı inek	2.000
1 adet	yavru	
1 adet	kupa araba	6.000

1 adet	koşum çift	1.500
1 adet	siyah kehribar imame	100
1	ortası mercanlı kehribar imame	
35 adet	elvan çubuk sagir ve kebir	1.000
9	bir miktar lüle tütün tabla	
2 adet	kiraz geçme çubuk	
1 top	lahor şal armalı	1.200
1 top	laciverd şal	500
1 top	beyaz vâlîde şal	300
1 top	çar şal	2.000
1 top	beyaz vâlîde şal	500
10 adet	elvan parça şal	1.000
40 adet	düz elvan boyun şalları	4.000
16 adet	elvan boyun şalı	1.500
3 top	beyaz çar şal	800
2 top	mercicâne?	6.000
1 top	beyaz vâlîde şal	1.600
1 top	beyaz şal	2.500
1 top	beyaz merci' şal	1.800
1 top	beyaz merci' şal	1.800
1 adet	ortası siyah boğça şal	1.000
1 top	çubuklu lahor şal	500
1 top	laciverd çubuklu lahor şal	800
1 top	recai şal	1.500
1 top	lahor şal	700
1 top	lahor şal	1.000
1 top	penbe merci' şal	1.500
1 top	recai şal	1.500
1 top	vâlîde şal	1.500
2 top	marpuci şal	2.000
1 top	sarı çubuklu lahor şal	1.000
1 top	sarı çubuklu lahor şal	1.000
1 top	lahor şal	700

1 top	lahor şal	500
1 top	lahor şal	1.000
1 top	anberser şal	500
3 top	anberser şal	10.000
15 top	elvan düz şal	2.000
9 top	elvan düz şal	1.200
1 top	lahor çubuklu şal	1.500
0,5 top	anberser şal	400
1 top	beyaz vâlîde şal	2.000
1 top	çubuklu şal	1.200
1 top	beyaz vâlîde şal	2.000
1 top	recai şal	1.000
1 top	recai şal	1.500
1 top	lahor şal	700
1 top	laciverd çubuklu lahor şal	800
1 top	lahor şal	500
1 top	vâlîde şal	500
1 top	recai şal	500
1 top	lahor şal	800
1 top	beyaz recai şal	800
1 top	recai şal	1.000
1 top	çubuklu şal	800
1 top	beyaz vâlîde şal	1.000
1 top	lahor şal	700
1 top	lahor şal	700
1 top	recai şal	500
1 top	recai şal	800
1 top	çubuklu şal	750
1 top	lahor şal	700
1 top	recai şal	500
2 top	lahor şal	1.800
1 top	beyaz vâlîde şal	1.500
1 top	lahor şal	1.000

1 top	recai şal	500
1 top	lahor şal	300
1 top	siyah çubuklu recai şal	1.000
1 top	lahor şal	750
3 top	lahor şal	2.000
2 top	lahor şal	1.500
	ipekli tomar parça	200
2	İstüpe parça	500
4 top	Hindkârî çarşaflık	150
4 top	sevâyî	1.000
3 top	Hindkârî	300
	elvan şal parçaları	300
	bir miktar istüpe parçaları	500
6 parça	elvan şal parça	400
4 adet	pantolon	300
2 adet	palto	
22 top	helâlî	1.000
1 adet	mahfaza derununda kebir dürbün	500
1 adet	çekmece derununda bağa yazı takımı	100
1 adet	çuka kaplu su samuru	500
2 adet	setre	500
3 adet	pantolon	
2 adet	ceket	
3 adet	elvan yelek	
	mea hırdavat	
1 adet	gezi kaplu nafe kürk	500
2 adet	setre	400
1 adet	pantolon	
1 adet	yelek	
1 adet	mintan	
1 adet	hamam takımı	25
1 adet	çuka kaplu samur kürk	600
1 adet	berber takımı	50

2 adet	kumaş mintan	
2 adet	çizme	40
2 adet	terlik	
2 adet	bot	
1 det	sandık	
2 adet	akik tesbih	60
	mea hırdavat	
1 adet	kebir leğen	30
1 adet	madeni karyola	400
2 adet	şilte	
3 adet	yorgan	
3 adet	yastık	
1 adet	orta başlı ve elmaslıca kehribar çubuk takımı	1.000
1 adet	ortası mercanlı ve elmaslıca kehribar çubuk takımı	2.000
1 çift	ortası elmaslıca kehribar çubuk takımı	1.000
1 adet	ortası elmaslıca siyah kehribar imame	1.500
1 adet	ortası süleymanî taşlı ve ortası elmaslıca kehribar imame	1.800
1 adet	ortası altın mineli kantaşı imame	300
1 adet	ortası kantaşlı ve elmaslıca kehribar sağır imame	600
1 adet	sim nargile	200
1 adet	kâr-ı kadîm simlice başlık takımı	400
1 adet	kâr-ı kadîm işlemeli alay haşe	1.200
1 adet	kâr-ı kadîm işlemelli alay haşe	1.500
2 adet	etrafi sırmalı çuka haşe	1.500
2 adet	sapı penbe mineli yelpaze mea mahfaza	200
2 adet	mahfaza derununda elmaslıca billur bardak	2.000
2 adet	tabak	
1 adet	mahfaza derununda simlice nargile	600
1 adet	altın saat mea kordon	1.500

2 adet	elmaslıca kol düğme	300
1 adet	sim taşlı kol düğmesi takımı	400
2 adet	kolları elmaslıca akik yüzük	800
2 adet	sim zarf	60
2 adet	kaşık	
1 adet	elmaslıca çubuk takımı	5.600
1 adet	altın mineli ortası laciverd kehribar çubuk takımı	200
1 çift	zümrütlüce kehribar çubuk takımı	1.050
1 adet	elmaslıca köse kethüda kehribar imame	510
1 adet	ortası zümrütlü elmaslıca kehribar imame	4.100
1 adet	ortası penbe mineli elmaslıca kehribar imame	1.500
1 adet	ortası penbe mineli elmaslıca kehribar imame	1.500
1 adet	ortası pırlantalı kehribar imame	3.000
3 adet	kehribar imame	230
1 adet	çekmece	40
1 adet	etrafi elmaslıca zümrüt yüzük	410
1 adet	yeşil mineli elmaslı murassa antika kutu	6.700
1 adet	mineli altın enfiye kutu	1.200
1 adet	mineli altın enfiye kutu	1.000
1 adet	elmaslıca mineli murassa altın zarf	5.650
1 adet	elmaslıca mineli murassa altın zarf	1.750
1 adet	elmaslıca mineli murassa altın zarf	2.001
1 adet	fincan	
1 adet	ortası zümrütlü elmaslıca kehribar imame	10.100
1 adet	yakut yüzük	3.700
1 adet	mineli altın enfiye kutu	1.000
1 adet	pırlanta yüzük	5.115
1 adet	yakut yüzük	1.500

1 adet	yakut yüzük	2.500
1 adet	yakut yüzük	700
1 adet	saat	4.000
1 adet	kordon	
1 adet	altın saat	550
1 adet	mineli zarf	720
1 adet	altın zarf	
1 adet	mineli altın enfiye kutu	2.001
1 adet	yeşil mineli altın enfiye kutu	1.001
1 adet	mineli kutu	760
1 adet	mineli altın enfiye kutu	1.600
1 adet	mineli atın enfiye kutu	1.010
1 adet	siyah mineli altın enfiye kutu	1.000
2 adet	elmaslıca kol düğme	4.010
3 adet	göğüs düğme	
9 adet	altın düğme	200
1 adet	kenarlı sim çenberli yazı hokka	1.000
1 adet	hokka	
1 adet	elmaslıca nişan modeli	800
2 adet	sim kaşık	200
2 adet	çatal	
1 adet	bıçak	
3 adet	kehribar imame	25
bir miktar	zümrüd	2.000
2 adet	sigara kutusu	100
1 adet	gecelik hırka	300
2 adet	şal mintan	300
1 adet	yelek	
1 adet	işlemeli tandır takımı	15.200
	Lira-yı Osmânî olarak zuhur eden nakdi	10.700
		258.323

Tablo II: Köçeoğlu Han'daki Odada Kaydedilen Eşyaların Listesi

Miktar	Eşyanın Cinsi	Fiyat (kuruş)
1 çift	ırlanta	15.000
1 adet	ırlanta habbe	2.200
1 adet	diğer ırlanta sarıca habbe	3.200
1 adet	tek taşlı ırlanta	1.050
7 adet	sagır ırlanta çıplak	3.800
1 adet	ırlanta yaprak iğne	2.100
1 adet	ortası elmaslı sapı mineli beyaz yelpaze	27.500
1 adet	mai mineli murassa zarf mea mahfaza	2.500
	mezkur kasa derununda zuhur eden nakdi	13.619
1 adet	çalar saat	4.500
2 adet	kerevetli minder	
5 adet	meşin sandalye	
1 adet	çini soba	
1 adet	konsol	
1 adet	ayna	
1 adet	kebir kasa	
1 adet	kebir yazıhane	
1 adet	halı	1.700
1 adet	kütüphane	
1 adet	gece	
4 adet	meşin sandalye	
1 adet	makine	
1 adet	kebir saat	4.000
3 adet	çiçeklik	
5 adet	fanus	
1 adet	dolap	
1 adet	terazi	
1 adet	gece	
8 adet	sandalye	
1 adet	yazıhane	

Miktar	Eşyanın Cinsi	Fiyat (kuruş)
1 adet	kasa	
		77.749

Tablo III: Sahilhanede Kaydedilen Eşyaların Listesi

Miktar	Eşyanın Cinsi	Fiyat (kuruş)
2 çift	kayık	2.000
1 adet	halı seccade	300
1 adet	halı seccade	300
3 adet	sandıklı sigara iskemle	60
2 adet	hararî kanepeler	610
4 adet	koltuk	
12 adet	sandalye	
1 adet	yasemin çubuk	45
1 adet	fayton araba	5.000
1 adet	araba	1.500
1 adet	sarı karyola	2.500
2 adet	penbe memlu şilte	
2 adet	yorgan	
4 adet	yastık	
1 adet	Bursakârî cebinlik	
1 adet	sim nargile	499
2 adet	hırka	200
4 adet	entari	
	çanta derununda berber takımı	150
11 adet	seccade ve kilim	3.000

Miktar	Eşyanın Cinsi	Fiyat (kuruş)
2 adet	madeni vasat küp	2.150
1 adet	desti	
2 adet	mirat	150
1 adet	madeni tabak mea hırdavat	300
1 adet	madeni iskemble	300
1 adet	ayaklı sofra	400
6 adet	resim çerçeve	1.000
1 çift	mermer saksı	1.500
2 adet	resim çerçeve	500
4 adet	kanepe	5.000
6 adet	koltuk sandalye	
12 adet	adi sandalye	
1 adet	avize	
1 adet	masa örtü	519
		27.983

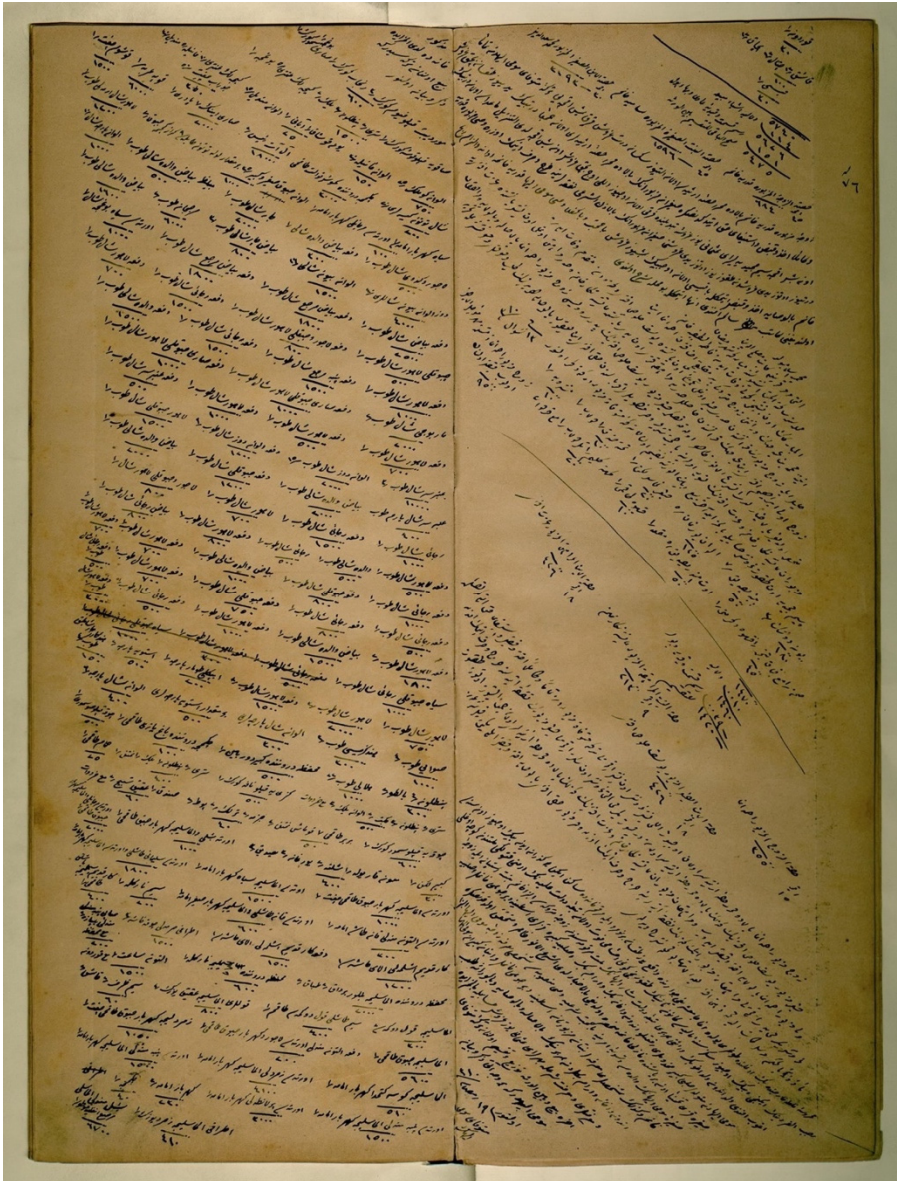
Tablo IV:Müzayedede Satılan Eşyaların Listesi

Miktar	Eşyanın Cinsi	Fiyat (kuruş)
1 adet	Avrupakârî Landon araba	12.000
1 adet	ipekli şalakî kaplu kuşe kürk	530
1 adet	çuka kaplu cild kafa kürk	1.300
1 adet	mor gezi kaplu vaşak kürk	1.500
1 adet	al çar şal kaplu samur nafesi kürk	700
1 adet	sako kaplu samur kürk	3.010
1 adet	mai gezi kaplu nabak kürk	2.255
1 adet	lahor şal kaplu sırt samur kürk	5.000

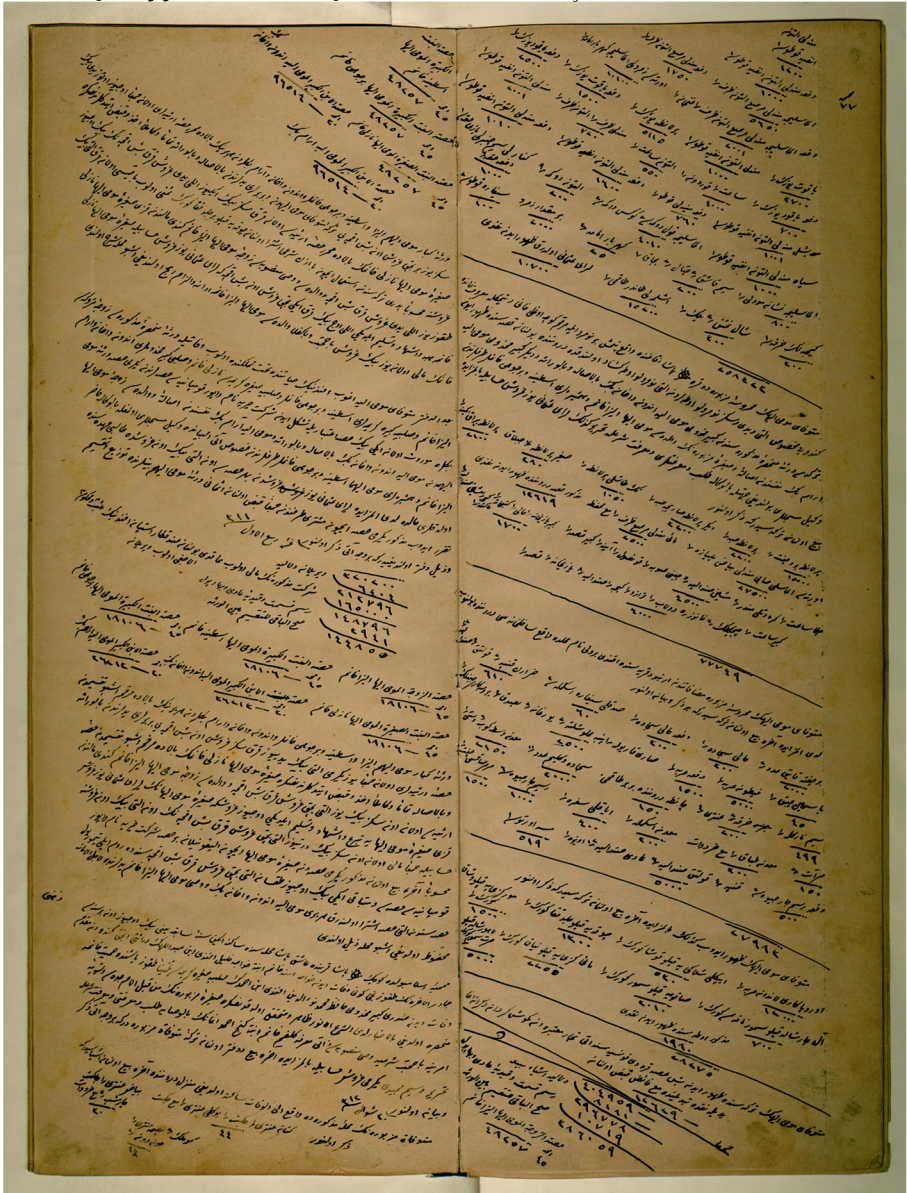
Miktar	Eşyanın Cinsi	Fiyat (kuruş)
	mezkur odasında zuhur eden nakdi	1.980
		28.275

EK II: Agop Köçeoğlu Terekesi

a- Şer'iyeye Sicilleri Arşivi, Kısmet-i Askeriye Mahkemesi, nr. 1940, s.76

b- Şer'iyye Sicilleri Arşivi, Kısmet-i Askeriye Mahkemesi, nr. 1940, s.77

AGOP KÖÇEOĞLU: WHAT CAN WE LEARN FROM AN ESTATE
RECORD OF AN OTTOMAN SARRAF*Abstract*

This article is a work on the sarraf institution and the economic relationships generated by sarrafs through estate registers. We will focus on the estate records of an Ottoman sarraf, Agop Köçeoğlu, who was a traditional sarraf with his credit-debt relations with Ottoman dynasty members. He also provided luxury goods to the dynasty to sustain their high living standards. On the other hand, he was one of the important entrepreneurs of the Ottoman modern banking system. Estate registers include essential data about the social and economic life of the Ottoman society. Obtaining information about the goods and properties of the people, who lived hundreds of years ago, is exciting for the researchers interested in material culture and consumption. But for economic historians estate registers are also crucial hints related to the level of accumulation of wealth in history. This article tries to analyze the estate records of Agop Köçeoğlu from this point of view. Are the estate records able to reflect the wealth of a decedent? In this example, we tried to compare the monetary size of the estate of Köçeoğlu with the monetary size of his credits and debts.

Keywords

Agop Köçeoğlu, sarraf, estate registers, wealth.